

”...och jag kunde inte andas”

- EN GRANSKNING AV VÅLD MOT BARN
PÅ DE STATLIGA UNGDOMSHEMMEN

BARNRÄTTSSBYRÅN.

”Lova att ni gör allt för att andra barn inte ska behöva utsättas för det jag varit med om.”

Utgivare: Barnrättsbyrån
Finansierad av: World Childhood Foundation
Grafisk form: Bon Relations
Foto: Sven Blume
Tryckeri: Falk Graphic
År: 2021
www.barnrattsbyran.se

Personerna på bilderna i rapporten är skådespelare.

Innehållsförteckning

Förord – Childhood.....	5
Inledning & bakgrund – Barnrättsbyrån	6
Del 1 – En kvantitativ analys av avskiljningsbeslut av Maria Andersson Vogel	9
Inledning.....	10
Att definiera personalens fysiska ingripanden som våld.....	13
Metod.....	18
Kodning och bearbetning av material	19
Analys.....	21
Studiens begränsningar	22
Resultat.....	23
Hur lång tid har avskiljningarna pågått?	24
Skäl för avskiljning.....	26
Vad föregår avskiljningen?	27
Förekomst av våld från personalen	29
Fasthållning eller avskiljning?	32
Tid och rena fasthållningar	34
Avskiljning av ungdomar som inte använt våld.....	37
Avslutande diskussion.....	39
Referenser	43
Del 2 – Kommentarer utifrån ett tvärprofessionellt perspektiv.....	47
1. Javiera Constanza – tidigare placerad på SiS.....	48
2. Kavot Zillén & Pernilla Leviner – juridik	51
3. Marie Sallnäs, Peter Andersson & Tommy Lundström – socialt arbete	56
4. Jennie Linde & Sabina Björk – tidigare anställda på SiS.....	59
5. Tom Palmstierna – psykiatri.....	62
6. Mikael Emsing & Roger Söderlund – polisär konflikthantering	65
7. Andrew McDonell & Bo Hejlskov – psykologi	69
8. Anders Hjern – medicin	74
9. Barnrättsbyrån – socialjuridik	80
Del 3 – Sammanfattning & slutord – Barnrättsbyrån	87

FOTOSVEN BLUME

Förord – Childhood

Barn som är placerade på institution löper ökad risk att utsättas för våld och övergrepp. Problemen ser olika ut i olika länder men gemensamt är att samhället alltför ofta misslyckas med att skydda de barn som omhändertagits och där samhället formellt trätt in i stället för deras föräldrar. Därför har vi på Childhood ända sedan vi grundades arbetat aktivt för att utveckla alternativ till institutioner samt för att stärka skyddet och delaktigheten för placerade barn. Det gör vi i linje med barnkonventionen, FN:s särskilda riktlinjer om barn i samhällsvård och den överväldigande erfarenheten som tydligt visar att institutionsvård för barn i sig tycks utgöra en riskmiljö.

Detta gäller i högsta grad låsta institutioner med begränsad insyn. Dit kommer barn där samhället ofta provat en mängd andra lösningar och misslyckats. Där samlas många unga med komplex problematik, och med erfarenheter av våld och trauma, under samma tak. De möts av personal som trots goda intentioner alltför ofta saknar verktyg och resurser för att skapa de trygga, positiva vuxenrelationer som barnen behöver.

Barns utsatthet under placering på institution har dokumenterats i ett växande antal vanvårdsutredningar som i en rad länder avslöjat grava övergrepp mot barn i samhällets vård. På många håll har utredningarnas slutsatser om systematiskt våld lett till offentliga ursäkter från samhället till de som drabbats. I Sverige har rapporter om missförhållanden i den slutna ungdomsvården regelbundet återkommit även efter vår vanvårdsutredning. Vi på Childhood har därför tagit ett initiativ till en kraftsamling om svensk institutionsvård där vi tillsammans med en rad erfarna och engagerade aktörer vill bidra till konkret förändring. Denna rapport och vårt samarbete med Barnrättsbyrån är en del av den kraftsamlingen.

Sverige har åtagit sig en roll som föregångsland i det globala partnerskapet mot våld mot barn. Det åtagandet förpliktigar. Fortsatt offentlig insyn, ordentlig tillsyn och möjligheter för barn som är placerade på institution att klaga när de utsätts för vanvård är helt centralt för att förebygga fortsatta övergrepp och undvika att historiska misstag upprepas.

Britta Holmberg

**Programchef och Vice Generalsekreterare
World Childhood Foundation**

Inledning & bakgrund – Barnrättsbyrån

”Lova att ni gör allt för att andra barn inte ska behöva utsättas för det jag varit med om.”

Så lät uppdraget från en grupp barn Barnrättsbyrån träffade under 2020. De hade alla varit placerade inom Statens Institutionsstyrelse (SiS) och där varit föremål för ett stort antal avskiljningar, den särskilda befogenhet att isolera barn som personal på SiS har i enlighet med Lagen om vård av unga (LVU). Men det var inte själva isoleringen som hade påverkat barnen mest – det var våldet som användes i samband med isoleringen. Alla barn hade lidit fysiska och psykiska men; smärta i kroppen, bestående skador på leder och misstänka frakturer. De berättade om känslan av att bli nedbrottad av flera vuxna och fasthållen mot ett golv – om att inte kunna andas.

Att barn och unga vittnar om missförhållanden på SiS är tyvärr ingen nyhet. Under decennier har vi nåtts av rapporter i media och vittnesmål från barn, anhöriga och yrkesverksamma om våld, isolering, kränkande behandling och övergrepp. Tillsynsmyndigheter och utredningar har återkommande konstaterat missförhållanden och enskilda institutioner har fått stänga ner. Samtidigt har rader av åtgärds paket från både regeringen och SiS själva satts in. Men problemen kvarstår.

När vi började granska frågan närmare var det framförallt en sak som förvånade oss - systematiken bakom våldet. Det barnen vi träffade vittnade om var, i myndighetens ögon, inga missförhållanden. Trots att barnen använt alla tillgängliga kanaler för att klaga fanns deras upplevelser och skador inte dokumenterade som missförhållanden i SiS interna system. Barnen hade utsatts för våld i samband med avskiljningar och personalen hade använt de metoder de fått lära sig. Det verkade som att den situation som rådde var accepterad; att barn på SiS löper hög risk att utsättas för våld med skador som följd. När vi fortsatte att undersöka lagstiftningen som reglerar avskiljning och personalens våldsanvändning såväl som barns möjligheter att klaga när deras rättigheter väl kränkts väcktes än fler frågor.

I **samtal med** berörda aktörer såsom regeringsrepresentanter, myndigheter och andra barnrättsorganisationer blev det tydligt att det vare sig är utrett eller råder en samsyn kring det våld som faktiskt används mot barn på SiS. Det saknas forskning om vad avskiljningar på de statliga ungdomshemmen innebär för barn och även kring de fysiska ingrepp som personalen genomför. Det saknas också en rättslig analys över när våld mot barn på statliga ungdomshem kan anses vara försvarligt - och oförsvarligt.

Inom fälten som berör tvångsvård av barn – socialt arbete, juridik, psykologi, medicin och psykiatri – har röster under årens lopp höjts för att skapa förändring för barnen på SiS. Även barn och unga som varit placerade på SiS har berättat om sina erfarenheter och lagt fram förslag på förändringar. Den samlade kunskapen har trots det, tyvärr, fått litet genomslag i debatten och än mindre utgjort en utgångspunkt för initiativ från politiken. Något vi med denna rapport hoppas kunna förändra.

Vårt syfte med rapporten har varit att undersöka i vilken omfattning barn på SiS utsätts för våld i samband med avskiljning samt hur detta våld ser ut. Vi har tillsammans med Fil. Dr. i socialt arbete, Maria Andersson Vogel, granskat 1788 beslut om avskiljning från 2019-2020. För att förstå resultatet ur de olika perspektiv som påverkar ett barns liv har vi därefter samlat ett antal experter från olika fält för att kommentera studien och frågan i stort. För att ta del av ett inifrån-perspektiv har vi också inkluderat kommentarer från en tidigare placerad ungdom samt två före detta SiS-anställda.

Slutligen, att granska och kritisera system som är satta att hjälpa och skydda barn väcker känslor. Det för med sig ett stort ansvar att nyansera och inte försöka hitta enkla svar på svåra frågor. Med det sagt, barn inom samhällsvården, och i synnerhet inom tvångsvården, är en särskilt sårbar och utsatt grupp vars liv till stor del ligger i myndigheternas händer. Om det är någon gång vi behöver vara självkritiska, våga se saker för vad de är och ta barns rop på hjälp på allvar – då är det nu.

Elin Wernquist

Generalsekreterare
Barnrättsbyrån

FOTO SVEN BLUME

1

En studie med syfte att granska våldsanvändningen på SiS

av Maria Andersson Vogel, Fil.dr. i socialt arbete

En studie som syftar till att undersöka i vilken omfattning barn på de statliga ungdomshemmen utsätts för våld i samband med den särskilda befogenheten avskiljning samt hur detta våld ser ut i praktiken.

MARIA ANDERSSON VOGEL FIL.DR. I SOCIALT ARBETE

– En kvantitativ analys av avskiljningsbeslut

I vilken utsträckning innebär avskiljningar våld mot barn och unga vid särskilda ungdomshem?

I Sverige finns ett 20-tal så kallade särskilda ungdomshem med Statens institutionsstyrelse (SiS) som huvudman. Ungdomshemmen tar både emot barn och unga upp till 21 år som bedöms ha en omfattande psykosocial problematik och unga 15–17 år som är straffrättsligt dömda för grova brott. Det rör sig med andra ord om institutionsvård med uppdrag att rehabilitera och hjälpa barn och unga med mycket stora och heterogena problem och behov och ungdomshemmen brukar ofta pekats ut som den sociala barnavårdens ”sista utpost”, den som träder in när ingenting annat fungerar (Enell, Gruber & Vogel 2018).

Varje år placeras ca 1100 barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen av socialtjänsten, de allra flesta med tvång enligt Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU), och cirka 60–70 unga avtjänar årligen slutna ungdomsvård enligt Lag (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård (LSU). Problembilderna och skälen för placering varierar men det rör sig ofta om en komplex mix av kriminalitet, missbruk, psykisk ohälsa, skol- och familjeproblematik (Vogel 2012; SiS 2019a). En majoritet av de placerade barnen och ungdomarna är pojkar (ca två tredjedelar) och även om problembilderna på flera sätt liknar varandra finns en del könsskillnader. Flickor har till exempel en mer omfattande psykisk ohälsa medan det är vanligare att pojkar är placerade på grund av kriminalitet (Vogel 2012). De ungdomar som döms till slutna ungdomsvård är också nästan uteslutande pojkar. Åldersvariationen i den totala ungdomsgruppen är stor, då den lagstiftade övre

åldersgränsen är 21 år (§ 21 LVU) medan det saknas en undre åldersgräns. Medelåldern har de senaste åren legat på precis över 16 år (SiS 2019b; 2020a; 2021a). Flickorna är i regel yngre, 2020 var nästan hälften av flickorna 15 år eller yngre medan motsvarande andel av pojkarna var en knapp fjärdedel (SiS 2021a). En stor andel av ungdomarna har också olika typer av funktionsvariationer och psykiatriska diagnoser. En kartläggning från Socialstyrelsen (2019) visade till exempel att 71 procent hade minst en fastställd psykiatrisk diagnos. Den vanligaste, för både pojkar och flickor, var ADHD följt av missbruk, uppförandestörning och PTSD för pojkar. Hos flickor var den näst vanligaste diagnosen PTSD följt av autismspektrumstörning och missbruk.

Då de särskilda ungdomshemmens uppdrag är att ta hand om de barn och unga som anses behöva stå under ”särskilt noggrann tillsyn” (§ 12 LVU) har personalen särskilda befogenheter som inte återfinns någon annanstans i den sociala barnavården. Dessa befogenheter regleras i § 15-20c LVU och berör begränsningar av rörelsefriheten, besök och elektroniska kommunikationstjänster, vård vid låsbar enhet, förbud mot berusningsmedel och skyldighet att lämna drogprover samt övervakning av brev. Därtill finns befogenheter som rör vård i enskildhet (förkortas ibland som VIE), kroppsvisitation och yttlig kroppsbesiktning samt att hållas i avskildhet, så kallad avskiljning. Det är den sista befogenheten, möjligheten att avskilja barn och unga, som denna studie handlar om.

Avskiljning av barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen regleras i § 15c LVU och får enligt lag användas:

om det är särskilt påkallat på grund av att den unge uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att han eller hon inte kan hållas till ordningen, hållas i avskildhet. Den unge ska då stå under fortlöpande uppsikt av personalen och ha möjlighet att tillkalla personal. Han eller hon får inte hållas i sådan avskildhet längre tid än vad som är oundgängligen nödvändigt och inte i något fall under längre tid än fyra timmar i följd.

I andra stycket framgår även att en läkare eller sjuksköterska skyndsamt ska yttra sig och därtill kan begära att avskiljningen genast avbryts. Avskiljningarna har återkommande varit föremål för omfattande kritik. Såväl Barnombudsmannen som FN:s barnrättskommitté och FN:s

tortyrkommitté har kritiserat användningen av avskiljningar och menat att Sverige måste arbeta för att helt förbjuda avskiljningar¹ av barn (Barnombudsmannen 2010; United Nations 2009; 2014; 2015). I den statliga utredningen om en ny LVU-lagstiftning (SOU 2015:71) menade utredaren, mot bakgrund av kritiken, att ett avskaffande av avskiljningarna inte var möjligt då det riskerade leda till ett ökat användande av fasthållningar, något som bedöms vara ännu farligare för barn. En lagändring om en sänkt maxtid för avskiljningar från 24 timmar till 4 timmar trädde dock i kraft 2018.

De senaste åren har avskiljningarna ökat vid de särskilda ungdomshemmen, och i synnerhet tycks det gälla avskiljningar av flickor (SiS 2021b). Parallellt med denna utveckling har också SiS särskilda ungdomshem, och i synnerhet praktiserandet av avskiljningar, återkommande granskats. Dessa granskningar har visat på allvarliga brister såsom lagvidriga avskiljningar och att personal utsatt placerade ungdomar för våld och sexuella övergrepp (Ekot 13-15/6-2016; OPCAT 2018; SR 6/8-2018; SR 23/10-2020; SR 9-11/3-2021; Ung inlåst 2020). I SVT-programmet Uppdrag Granskning reportage (SVT 27/1-2021) om en av institutionerna berättade flera tidigare placerade flickor om våld och kränkningar från personalen. Vad dessa granskningar visar är att det vid de särskilda ungdomshemmen förekommer övervåld och övergrepp mot placerade unga. Men vad som också framkommer är vittnesmål från tidigare placerade unga om hur även de lagstadgade avskiljningarna upplevs som våldsamma. Samtidigt saknas fortfarande kunskap om hur mycket och på vilket sätt avskiljningar faktiskt innebär våld från personal mot barn och ungdomar.

Mot denna bakgrund är syftet med föreliggande studie att undersöka avskiljningar vid de särskilda ungdomshemmen avseende omfattning, längd och skäl med särskilt fokus på i vilken utsträckning och i vilka former avskiljningar innebär användande av våld mot barn och ungdomar.

¹ FN:s kommittéer använder begreppen "isolation" och "solitary confinement", vilket ofta definieras som än mer ingripande än avskiljningar, bland annat då definitionen innefattar en tidsangivelse om 22-24 timmar. Barnrättskommitténs granskning 2009 riktar sig dock tydligt mot praktiserandet av avskiljningar vid de särskilda ungdomshemmen och vid tidpunkten för dessa granskningar var också maxgränsen för hur länge en avskiljning fick pågå högre.

Att definiera personalens fysiska ingripanden som våld

Att teoretiskt definiera våld låter sig inte enkelt göras även om vi i vardagen kan uppleva att vad som är våld eller ej är uppenbart (Hamby 2017). I inledningen till sin bok om hur vi kan förstå våld beskriver David Wästerfors (2016) en rad olika situationer och händelser som sinsemellan är mycket olika men som alla på något vis kan förstås, upplevas och teoretiseras som våld. Det rör sådant som en knuff i skolkorridoren, ett upplopp av fotbollshuliganer och en spelomgång av ett rollspel där en strid iscensätts. Med utgångspunkt hos den amerikanske sociologen Randall Collins (2008) beskriver Wästerfors "den situationella utmaningen" (2016, s.15), som handlar om att se den sociala situationen och inte endast individen och dennes kategoritillhörighet. Utifrån kategoritillhörigheten "personal" kan det för många möjligen vara svårt att se och förstå fysiska ingripanden mot barn vid de särskilda ungdomshemmen som våld (se också Wästerfors 2019). Barnen och ungdomarna är placerade för att få hjälp och stöd och personalen är de som har i uppgift att förmedla detta. Därtill är avskiljningarna, som denna studie undersöker, lagstadgade och på så vis legitima, rättsligt sanktionerade, handlingar. Till detta hör också att avskiljningar och de fysiska ingrepp som görs i dessa situationer inte har till syfte att skada barnen utan att skydda dem. I Peter Anderssons (2021) studie framkommer att ungdomshemmens personal inte själva definierar bruket av särskilda befogenheter (däribland avskiljning) som våld just eftersom intentionen inte är att orsaka skada utan att skydda både den unge och andra (såväl andra ungdomar som personal) från våld. Ett problem med en sådan förståelse av våld är att den inte tar i beaktande upplevelsen hos den som utsätts och Einarsen med kollegor (2010) har kritiserat att i definierandet av våld lägga alltför stort fokus på intention då en sådan förståelse lämnar definitionsmakten till utövaren och inte den som utsätts. I linje med detta har andra studier visat att ungdomarna själva upplever personalens agerande vid exempelvis avskiljning som våld (Överlien 2004, Björck, Brisman & Åberg 2012) oavsett personalens intentioner.

De fysiska ingripanden som personal använder sig av gentemot barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen i avskiljningssituationer lärs ut inom ramen för det konflikthanteringssystem som kallas *No Power No Lose* (NPNL). Centralt i NPNL är det som kallas för Grundläggande Säkerhetshållning (GSH) (Pelto-Piri et al 2017) vilket bygger på Polisens bastaktik för att hantera våldsamma personer och situationer, men har

FOTO SVEN BLUME

Transportgrepp

anpassats till SiS verksamhet. GSH utgår ifrån ett antal principer om att arbeta defensivt, se till att ha en utväg, kartlägga risker och samordna sig i arbetsgruppen för att säkra situationen (SiS 2020c). Utbildningen i NPNL består av fem moduler som rör såväl teoretisk som praktisk kunskap. Totalt får personalen en dag av utbildning och fyra tvåtimmarspass av träning under ett år (Pelto-Piri et al 2017). Modul 1 är introducerande och sätter in konflikthanteringssystemet i SiS sammanhang medan modul 2 ger baskunskaper om aggressions- och konfliktteori. I modul 3 ges teoretiska kunskaper om stress och dess effekter på till exempel beslutsfattande. Modul 4 har rubriken "Tidiga signaler och klientdeltagande" och fokuserar bland annat det som kallas för verbal nedtrappning. Här lär sig personalen olika strategier och tekniker för att förebygga och stävja våldsamma situationer. Det handlar både om att lära sig identifiera tecken på att den unge är på väg att "trappa upp", såsom ansiktsuttryck, kroppsspråk och vägran att kommunicera och olika sätt att verbalt hantera och bemöta situationen för att få ungdomen att varva ned i stället för att eskalera bortom självkontroll (Pelto-Piri et al 2017; SiS 2020c). Under den femte och avslutande modulen av NPNL-utbildningen lär sig personalen hur de fysiskt ska hantera den unge i de fall där den verbala nedtrappningen inte har fungerat. Det

handlar om ett antal olika grepptekniker för att på ett säkert sätt kunna övermanna en våldsam ungdom och föra denne till ett avskiljningsrum. Dels det som kallas för transportgrepp, dels fasthållning, vilket kan göras både mot en vägg eller mot golv (kallas då även nedläggning). Greppen innebär att hålla i den unges armar på specifika sätt samt utöva tryck mot armbåge och leder, något som skapar smärta i varierande grad beroende på om man ökar eller minskar trycket.

Så här beskrivs transportgreppet, med vilket personal sedan ska kunna föra en våldsam ungdom till avskiljningsrummet, i materialet från NPNL-utbildningen:

Din arm närmast klienten ska från ryggsidan under klientens arm, samma arms hand ska läggas över klientens axel, du kan också välja att lägga handen över ungdomen/klientens. Med din andra arm fattar du klientens handflata, över tumleden och vrider upp handflatan. Samtidigt ser du till att klientens armbågsled är sträckt genom att skjuta fram din bröstkorg och dra klientens arm bakåt. I detta läge är klienten eventuellt smärtpåverkad vilket du kan påverka genom att släppa efter eller öka trycket på klientens armbåge eller tumled. (SiS 2020c, s. 71)

Transportgreppet finns det sedan en rad varianter på, men alla med samma syfte och grundprincip. Fasthållning mot vägg innebär att man efter det att transportgreppet är taget placerar den unge mot en vägg så att hen inte kan röra sig därifrån. Fasthållning mot golv (nedläggning) kräver ett mer omfattande ingrepp från personalen då man även måste "destabilisera hens tyngdpunkt" (SiS 2020c, s. 74) och här rekommenderas det att

Fasthållning mot vägg

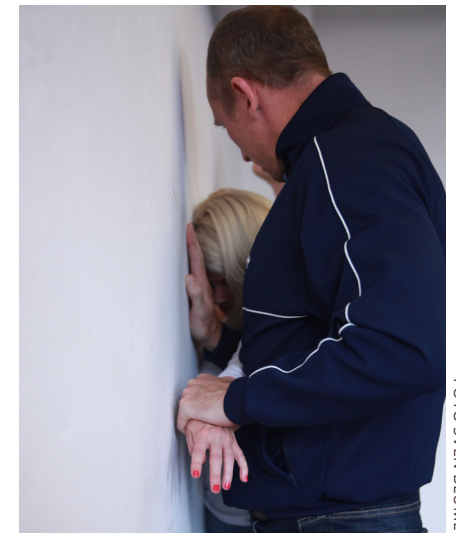

FOTO SVEN BLUME

man är minst tre personal. Destabiliserandet av tyngdpunkten görs genom att på olika sätt låsa den unges ben för att, med transportgrepp om armarna, få ned den unge på golvet. Väl nere på golvet finns också en del olika grepptekniker för att fortsätta låsa den unges ben, exempelvis genom att böja upp dem så att den unges fötter trycks mot ryggen.

FOTO SVEN BLUME

Nedläggning

² Barnrättsbyrån har begärt ut alla Lex Sarah-beslut, klagomål, synpunkter och andra indikationer på brister som handlar om avskiljning inkl. fasthållning/nedläggning eller annat fysiskt ingripande i samband med avskiljning under 2019-2020. Samtliga dokument är kraftigt maskade varför det är svårt att få en helhetsbild av de situationer som föranlett anmälningarna, inte minst avseende punkten "konsekvenser för ungdomen" i Lex Sarah-besluten. De är också svåra att referera till då även diarienumren som regel är maskade. Sammantaget visar de dock att personalens fysiska ingripanden kan ge fysiska och psykiska men för de unga, och har gjort så vid flertalet tillfällen under den tidsperiod som undersöks i denna studie.

³ Som nämnts är våld en komplex företeelse som kan definieras på en rad olika vis och psykiskt våld, innefattande verbala kränkningar, hot mm, är också något som förekommer vid de särskilda ungdomshemmen. I denna rapport ligger dock fokus på fysiskt våld.

I materialet till NPNL-utbildningen lyfts en rad olika risker för de barn som blir föremål för de olika greppteknikerna. Några av de psykologiska risker som nämns är att om barn och unga med tidigare trauman blir föremål för greppen kan detta väcka dessa trauman till liv igen. En litteraturoversikt visar att det är mycket vanligt med erfarenhet av trauma hos unga med psykosocial problematik, och att många visar symptom på komplex traumatisering (Jansson & Björck 2012). Som nämnts ovan är det också vanligt med en PTSD-diagnos hos de som placeras vid de särskilda ungdomshemmen (Socialstyrelsen 2019). I utbildningsmaterialet lyfts också att de fysiska interventionerna i sig kan skapa nya trauman hos den unge. Att bli föremål för dessa fysiska ingripanden kan också skada tilliten till personalen och barnens känsla av trygghet vid avdelningen (SiS 2020c), något som forskning visar kan hindra möjligheten att skapa positiva behandlingsallianser (Hill 2005). De fysiska risker som påtalas är omfattande och handlar om frakturer, ledskador, fallskador, skallskador, syrebrist och i värsta fall dödsfall. Att smärta och fysiska skador också är en återkommande realitet framgår av Lex Sarah-anmälningar som gjorts inom myndigheten.²

De fysiska ingripanden som personalen har möjlighet att ta till i avskiljningssituationer innebär alltså potentiellt livsfarliga ingrepp som kan orsaka omfattande skador hos redan utsatta barn och unga, psykiska såväl som fysiska. En allmän förståelse av våld utgår ofta ifrån en föreställning om våldet som straffbart, illegitimt och med avsikt att skada. Men också handlingar som är rättsligt sanktionerade, och kanske ibland även nödvändiga, kan ses som våld då de orsakar smärta (och ibland också skada) och ofta upplevs som våld av den som utsätts. Sådana resonemang fördes också avseende barnaga när det förbjöds i Sverige i slutet av 1970-talet, att även sanktionerat våld kan och bör förstås som just våld (Ellonen et al 2015; Jernbro & Janson 2017). Mot bakgrund av ovanstående genomgång måste även personalens ingripanden i avskiljningssituationer förstås som våld³, även om de genomförs i enlighet med den utbildning personalen fått. Ytterligare en kontextuell aspekt att väga in i förståelsen av dessa fysiska ingripanden som våld är institutionsmiljön i vilken maktfördelningen mellan ungdomar och personal är mycket skev, något som kan stärka barn och ungas upplevelser av fysiska ingripanden som just *våldsamma* maktutövningar. Som framgår av beskrivningen ovan är också tillförandet av smärta en medveten aspekt av de olika greppen, som ett sätt att få kontroll över den unge. Här måste även betonas att det handlar om handlingar utförda av vuxna människor mot (oftast) minderåriga.

Ett viktigt **påpekande** i detta sammanhang är att definierandet av personalens fysiska ingripanden som våld inte handlar om att skam- eller skuldbelägga personalen som individer. I stället handlar det om ett perspektivskifte för att få syn på vad det är som sker i dessa avskiljningssituationer och på så sätt kunna förbättra arbetet med utsatta barn och unga. Ett första steg i att minska våldet vid de särskilda ungdomshemmen är att identifiera det våld som faktiskt förekommer (se också Andersson 2021).

Metod

För att besvara studiens syfte har samtliga beslut om avskiljning under 2019 och 2020 begärts ut från Statens institutionsstyrelse. Det rör sig om totalt 2688 beslut, 1152 från 2019 och 1536 från 2020⁴. Enligt Socialtjänstförordningen (2001:937) ska alla beslut om särskilda befohgenheter dokumenteras. Dokumentationen ska enligt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd, förutom att klagöra vad som beslutats och enligt vilket lagrum, också redovisa skälen, formulerat som "vilka faktiska omständigheter, händelser av betydelse och bedömningar som ligger till grund för beslutet" (Riktlinjer Juridik/LVU 2018-10-01 6.3.). För denna studies analys har samtliga beslut från 2020 samt ett slumpat urval om drygt 20 procent av besluten för 2019 använts. Totalt innefattar studiens empiri 1788 beslut (1536 från 2020 och 252 från 2019). Det ska betonas att antalet beslut inte är det samma som antalet individer som avskiljs då flera beslut ofta gäller samma person. Enligt SiS egna uppgifter är det inte ovanligt att en liten grupp ungdomar står för en mycket stor andel av avskiljningarna (se t.ex. SiS 2019c). Enligt SiS årsredovisningar avskildes år 2019 331 individer (LVU och LSU) medan motsvarande siffra under 2020 var 368 (SiS 2021b).

"Totalt innefattar studiens empiri 1788 beslut."

⁴ Det finns flera olika uppgifter om antalet avskiljningar under dessa två år. I SiS årsredovisningar är siffrorna 1128 för år 2019 och 1520 för år 2020. När Barnrättsbyrån i december 2020 begärde ut antal avskiljningar för åren 2016–2020 var siffran 1152 för år 2019 och 1422 för år 2020. I några få fall har det i de utbegärda besluten rört sig om dubletter vilket kan vara en förklaring till att uppgifterna skiljer sig. Då det inte rör sig om några omfattande skillnader bedöms det inte ha någon avgörande påverkan på resultatens giltighet.

Kodning och bearbetning av material

För att bearbeta materialet upprättades ett kodschema för att undersöka sådant som kön, hur länge avskiljningarna pågick, skäl för avskiljning, användning av avskiljningsrum samt personalens bruk av fysiska interventioner. För en del av koderna har det handlat om att läsa innantill (exempelvis längd på avskiljningen) medan andra har krävt mer av tolkningsarbete. Huvudregeln i detta kodningsförfarande har varit att endast koda där det tydligt framgår vad som skett. I de beslut där det inte på något enkelt sätt gått att utläsa hur något skulle kodas har framgång ej-kategorier använts. Kodschemat togs fram genom en provkodning i grupp där jag som ansvarig forskare tillsammans med Barnrättsbyråns personal under en workshop gick igenom ett urval av empirin och gemensamt fastställde relevanta variabler och hur dessa skulle kodas. Genom att vi gemensamt gick igenom beslut och på så vis skapade oss en överblick över vilken typ av information som gick att utläsa kunde sedan ett antal koder fastställas som bedömdes centrala för att besvara studiens syfte. Materialet kodades sedan av Barnrättsbyråns personal. Nedan redogörs för de variabler som använts i analysen, och hur de ursprungligen kodats.

Kön – Om den unge i besluten omnämndes som "han" eller "hon" kodades kön. De beslut där det inte på något vis gick att identifiera kön för den ungdom beslutet avsåg kodades som "framgår ej". I några fall omnämndes den unge som "hen", dessa var dock för få för att kunna analysera som en egen kategori varför de i analyserna inkluderades i "framgår ej".

Tid – Avser hur länge avskiljningen pågick. I besluten fanns en särskild ruta för att ange klockslag utifrån vilken tidsramen räknades fram. Det kodades ursprungligen i sex olika kategorier: 0–4 minuter, 5–10 minuter, 11–30 minuter, 31–60 minuter, 61 minuter–4 timmar samt över 4 timmar. I redovisningen av resultaten har sedan en del av kategorierna slagits ihop.

Vem är fysisk först? – Denna kodning avsåg huruvida den unge eller personal var fysisk mot annan person först. Att någon var fysisk först handlade inte endast om våld utan kodades utifrån vem som på något sätt fysiskt rörde den andra först. Det betyder att det kan innefatta såväl våld från den unge och NPNL-grepp från personal som att personal lagt handen på den unges axel.

Skäl för avskiljning – Enligt § 15c LVU är de juridiska skälen för när avskiljning är påkallat om "den unge uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att hon eller han inte kan hållas till ordningen". Eftersom beslutstexterna är författade i efterhand inleds de alla med meningen "Beslut om avskiljning fattas med anledning av att X uppträder våldsamt" (berusning anges endast i fyra beslut). Därefter följer en text som beskriver situationen, och som inte sällan nyanserar innebörden av den inledande meningen. Under den workshop vid vilken kodschemat fastställdes framträdde ett antal skeenden som oftast tycktes ha föranlett beslut om avskiljning och som kan förstås som en nyansering av den inledande formella formuleringen av skäl. Denna variabel kodades utifrån kategorierna "våld mot annan person" (innefattar våld både mot personal och mot annan ungdom), "materiellt våld", "berusning" och "avvikning" (samt en kategori för framgår ej) och var ej ömsesidigt uteslutande. Våld mot annan person kodades då det i beslutstexten framgick att den unge exempelvis slagit, sparkat, skallat, kastat saker på, försökt kasta saker på och försökt slå. Även tydligt riktade angrepp mot person tolkades som "våld mot annan person" även om det inte säkert gick att utläsa om de träffade. Däremot har motstånd eller att kränga med kroppen vid transport inte kodats som "våld mot annan person". Viktigt att poängtera här är att dessa kategorier kodades oavsett när i händelseförloppet de inträffade. Att så är fallet ska dock inte tolkas som att de inte var skäl för avskiljning, utan snarare som ett av många exempel på att detta är komplexa situationer där det ibland är mycket svårt att utläsa tydliga kausala förlopp. Ett exempel på detta är följande beslutsmotivering. Den unge det gällde i detta fall vägrade gå in från rastgården och började skrika och beskrevs börja gå upp i varv. Därefter följde, enligt beslutstexten, följande scenario:

x höjde rösten ytterligare åt x och började visa en förändring i sitt kroppsspråk och bli hotfull. Ytterligare en personal, X, anlände och även han uppmanade x att gå in. Då x fortfarande ej hörsammade uppmaningen och vägrade gå in tog x och x grepp enligt NPPL och lade ner x på knä. x sparkade x och x tryckte då på larmet och då fler personal kom hjälptes man åt att få in x på hans avdelning genom att använda transportgrepp, enligt NPPL, i bägge armarna.
ID 1797

I **ovanstående exempel** var det alltså inte i första hand den unges våldsamt som föranledde ett ingripande från personalen, men

"Detta är komplexa situationer där det ibland är mycket svårt att utläsa tydliga kausala förlopp."

eftersom han använde våld (x sparkade x) har det kodats för det. Den inledande beslutsmotiveringen handlade, oavsett den kronologiska ordningen i händelseförloppet, om att den unge uppträtt våldsamt.

Personalens fysiska interventioner

– I utdraget ur avskiljningsbeslutet ovan framgår hur man relativt ofta skrev fram

"grepp enligt NPPL", "NPPL-grepp" eller liknande. Dessa kategoriserades i kodningen på två olika sätt, antingen som transportgrepp eller som fasthållning/nedläggning. Även i beslut där det inte specifikt formulerades som "NPPL" eller "transportgrepp" kodades det så om ord som "transportera", "förflytta", "föra", "hjälpa", "tar", " eskortera" användes. I mailkommunikation med en samordnare för myndighetens arbete med NPPL bekräftades att användandet av dessa ord i en beslutstext skulle tolkas som att grepp enligt NPPL hade använts. I de fall där inte NPPL skrivits fram och där inte heller ovanstående ord använts kodades personalens fysiska interventioner som "ej specificerat". I denna kategori ingår både situationer där inga smärtsamma fysiska interventioner använts och beskrivningar där huruvida smärta åsamkats den unge eller ej inte går att utläsa. Här ingår också de beslut som var mycket bristfälligt formulerade och i vilka det över huvud taget inte framgick hur avskiljningen gått till. Som vid all kodning av materialet har försiktighetsprincip använts och det har bara kodats för de olika greppteknikerna där detta enligt ovanstående definitioner tydligt framgick att de använts.

Avskiljningsrum – Materialet kodades utifrån om det framgick att den unge på något sätt rumsligt hade begränsats. Det handlar både om de fall där den unge förts till det för ändamålet avsedda avskiljningsrummet och om de fall där den unge avskilts på sitt eget boenderum eller på VIE. De beslut där det inte framgick att det skett någon rumslig begränsning kodades som "ej avskiljningsrum" och de fall det var svårt att utläsa kodades som "framgår ej".

Analys

Kodningen av besluten gjordes i Excel. Denna fil exporterades sedan till statistikprogrammet SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) version 26 i vilket analyserna gjordes. Då en avsikt med studien var att

göra en kartläggning av avskiljningar avseende omfattning på en rad olika sätt har främst deskriptiva analyser gjorts. Genomgående har även korstabuleringar gjorts, primärt för att undersöka eventuella könsskillnader. Även korstabuleringar för att se hur bland annat längd på avskiljningen hängt samman med andra variabler har genomförts. Skillnader mellan grupper har i dessa korstabuleringar testats för signifikans med hjälp av Chi²-test. Signifikansnivåerna anges i tabellerna med asterisker, där *** = $p < 0.001$, ** = $p < 0.01$ och * = $p < 0.05$. I de fall variablerna har fler än tre kategorier (vilket gäller alla utom kön i korstabuleringarna) har hela variabeln signifikanstestats.

Då empirin består av samtliga beslut från 2020 och ett slumpat urval från 2019 har ett antal kontrollanalyser av enbart det slumpade urvalet gjorts för att säkerställa att det inte är skevt i någon riktning. Resultaten från samtliga av dessa kontrollanalyser går i samma riktning som analyserna av studiens totala empiri.

I de tabeller där analyser redovisas uppdelat på kön finns två n angivna i tabellhuvudet. Det lägre (n=1721) gäller analysen som jämför pojkar och flickor, i vilka "framgår ej"-kategorin inte inkluderats. I kolumnen för "samtliga" i dessa tabeller är de emellertid medräknade.

De citat och utdrag ur beslutstexterna som finns redovisade har valts för att tydligare illustrera eller ge exempel på vad de kvantitativa analyserna visade, men det är viktigt att poängtera att ingen systematisk kvalitativ analys har gjorts av materialet. Ibland har språkliga korrigeringar (av exempelvis stavfel) gjorts av beslutstexterna som citeras i syfte att främja läsbarheten.

Studiens begränsningar

De avskiljningsbeslut som utgjort denna studies empiri är kortfattade, men de ska redovisa grunderna för beslutsfattandet och i praktiken ska beslutet kunna utgöra underlag för ett eventuellt överklagande. Beslut om avskiljning ska alltid fattas av institutionschefen men ofta bereds beslutstexten av en avdelningschef som inte nödvändigtvis varit närvarande i situationen utan i stället har inhämtat information om vad som skett från den personal som deltog för att kunna dokumentera beslutet. Detta innebär vissa begränsningar, de situationer som föregått beslutsformuleringen kan förutsättas ha varit betydligt mer komplexa än vad som ryms i en beslutstext och en avskiljningssituation innefattar

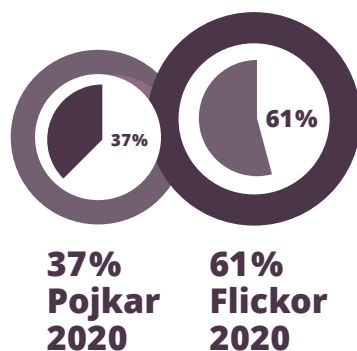
ofta ett flertal personer som kan förutsättas ha upplevt situationen mycket olika. Risken är alltså att det finns mer att hämta i de situationer som föranlett besluten än vad som framgår av beslutstexten. Huvudambitionen med denna studie har emellertid varit att kartlägga förekomsten av fysiska interventioner som kan definieras som våld. Givet detta kan de ovan beskrivna begränsningarna anses ha haft liten påverkan på giltigheten i resultaten. Sannolikheten att besluten beskriver användning av olika former av grepptechniker när detta inte har skett får ses som liten, samma sak torde gälla huruvida den unge på olika sätt varit våldsam (mot person eller mot materiella ting). Detta bör innebära att det är mer sannolikt att resultaten visar en underrapportering än en överrapportering av fysiska interventioner som orsakar smärta hos barn. En variabel där analyserna bör tolkas med större försiktighet gäller förekomst av avskiljningsrum. Det har ibland varit otydligt huruvida det förekommit vilket tyder på att besluten avseende detta ofta är bristfälligt formulerade, varför säkra slutsatser kan vara svåra att dra. En annan sådan variabel är tidsmättet där det ibland har varit svårt att förstå när i tid som avskiljningen har påbörjas, och vad i scenariot som beskrivs i besluten som kan antas rymmas inom tidsangivelserna. I vissa fall har det varit tveksamt om det som beskrivs i beslutstexten rimligen kan antas hinnas med under den angivna tidsrymden. Det gäller exempelvis situationer där det förekommit såväl fasthållning som transport och vistelse i avskiljningsrum samtidigt som tidsangivelserna endast indikerar ett fåtal minuter. Denna osäkerhet kring tidsvariabeln innebär att de angivna tiderna ska tolkas som minimitider och sannolikheten är att de kortare händelseförloppen snarare pågått längre än vad denna studie visar.

En annan begränsning med empirin är att det inte går att utläsa ålder på barnen eller några egentliga uppgifter om personalen (såsom exempelvis kön). Besluten har också maskats innan utlämning varför institution och avdelning inte heller kunnat fastställas.

Resultat

Som beskrivits i metoddelen gjordes analyserna på samtliga beslut för 2020 samt ett slumpat urval om drygt 20 procent av besluten från 2019. I tabell 1 redovisas samtliga beslut som ingått i analysen fördelat på kön.

Tabell 1. Beslut om avskiljningar fördelat på år och kön (N=1788), procent (antal i parentes).

	FLICKOR	POJKAR	KÖN FRAMGÅR EJ	TOTAL
2019	43 (108)	47 (119)	10 (25)	14 (252)
2020	61 (933)	37 (561)	3 (42)	86 (1536)
Total	58 (1041)	38 (680)	4 (67)	100 (1788)

Som framgår av tabell 1 var det betydligt vanligare med avskiljning av flickor. Givet att flickor utgör en dryg tredjedel av samtliga placerade ungdomar (36 % år 2020, SiS 2021a) är det alltså markant vanligare att flickor avskiljs. Som nämndes i inledningen visar andra sammanställningar på att de senaste årens ökning av avskiljningar framför allt gällt flickor. Resultaten som redovisas här följer med andra ord samma mönster som den utveckling som pågått ett tag, där flickor avskiljs i högre utsträckning än pojkar (se t.ex. SiS 2018; 2019d).

Hur lång tid har avskiljningarna pågått?

En avskiljning ska inte pågå längre än vad som är "oundgängligen nödvändigt" och aldrig längre än 4 timmar (§ 15c LVU). I tabell 2 presenteras hur länge avskiljningar, enligt tidsangivelser i besluten, pågått fördelat på kön.

Tabell 2. Angiven längd på avskiljningarna fördelat på kön (n=1721/1788), procent.

	FLICKOR	POJKAR	SAMTLIGA
Max 10 min	41	49	41
11-60 min	50	46	48
61 min-4 h	10	13	11
Mer än 4 h	0,2	0,7	0,4
Total	100	100	100

Det vanligaste är att en avskiljning inte pågår längre än en timme, och det är en stor andel som är mycket korta. En förklaring till att det är så vanligt med korta avskiljningar är sannolikt att SiS juridiska riktlinjer anger att beslut om avskiljning ska fattas även om det rör sig om en fasthållning eller nedläggning (Riktlinjer juridik/LVU 2018-10-01, 6.8.7.), vilket kan antas pågå kortare tid än en avskiljning som också innebär rumslig begränsning. Till skillnad från när det gäller antalet avskiljningar finns inga könsskillnader när det kommer till hur länge avskiljningar pågår, ett resultat som skiljer sig jämfört med andra kartläggningar. I en tidigare undersökning av könsskillnader i tillämpningen av avskiljningar pågick de signifikant längre tid för pojkar, utifrån beräkningar av genomsnittstid (Björck, Brisman & Åberg 2012, se också SiS 2019d).

Tabell 2 visar också att ett fåtal avskiljningar (totalt sju beslut) pågår längre än vad som är lagligt. I två av dessa fall handlar det om ett fåtal minuter över den lagliga gränsen men de andra är avsevärt längre. En av dessa avskiljningar pågår i nästan 9 timmar och gäller en pojke som redan tidigare är placerad i vård i enskildhet (VIE). Av beslutet framgår att polis fått tillkallas och han förs från avdelningens VIE-enhet till avskiljningsrummet i handfängsel. Att dra några slutsatser av så få beslut låter sig inte göras men det kan noteras att det inte i något av besluten finns formuleringar som omtalar den olagligt långa tiden eller försöker förklara den. I ett av besluten, som gäller en flicka, står det att "Avskiljningar av x har tidigare dragit ut på tiden pga. självskada och hot och därför kommer omprövning ske var 30:e minut". Denna avskiljning pågår enligt beslutet i nästan 6 timmar.

I ett av de beslut där avskiljningen pågått bara några minuter längre än vad lagen tillåter står det att:

X fortsatt orolig och utåtagerande sparkar och slår på dörren och har svårt att lugna sig. Han har fortsatt uttala hot mot personal, börjar dock bli trött. SSK beredskap informerad om fortsatt avskiljning. ID 436

Formuleringen "fortsatt avskiljning" antyder att denna avskiljning har föregåtts av en avskiljning redan tidigare. Genom att närläsa besluten utifrån hur de formulerats och i vilken ordning de har levererats från myndigheten tycks det som att detta beslut är ett i en lång rad av avskiljningsbeslut gällande samma pojke. Det första beslutet sker vid en eftermiddag och följs sen av fyra ytterligare avskiljningsbeslut varav det som citerats ovan är det näst sista. Om detta stämmer innebär det att denna pojke sammanlagt har avskilts fem gånger under en dryg 15-timmarsperiod (från 16.36 på eftermiddagen till 07.50 morgonen efter). Mellan två av avskiljningarna hinner det gå trekvart, annars är det bara minuter mellan de olika besluten vilket innebär att denna pojke suttit avskild nästan obrutet under denna tidsperiod. I tidigare interna rapporter har det också framkommit att en del ungdomarna avskiljs ett stort antal gånger (SiS 2019c; 2020b).

Skäl för avskiljning

Som nämnts är de i lagen angivna skälen för när beslut om avskiljning får fattas antingen att den unge är våldsam eller mycket berusad. I tabell 3 redovisas vilka skäl för avskiljning som anges i besluten, fördelat på kön.

Tabell 3. Skäl för beslut om avskiljning fördelat på kön (n=1721/1788), procent.

	FLICKOR	POJKAR	SAMTLIGA
Våld mot annan person	54	54	54
Materiellt våld	12	15	13
Avvikning (med eller utan våld)	3**	0,7	2
Våld mot person och materiellt våld	13	10	12
Går ej att utläsa	18	21	19
Total	100	100	100

***=p >.001 **=p >.005 *=p >.05

Som framgår av tabellen är det vanligaste skälet för beslut om avskiljning att den unge varit våldsam mot annan person. Det ska dock noteras att i så många som en femtedel av besluten har det inte varit möjligt att utläsa vad som motiverat en avskiljning.

Ett fåtal beslut om avskiljning (fyra stycken) motiverades av berusning men då dessa inte ens utgjorde en hel procent av materialet är de inte redovisade i tabellen. I tre av dessa fall har det dock även angivits våld mot annan person som skäl för beslut. Vad som också framgår av tabellen är att beslut om avskiljning i 2 procent av fallen (39 beslut) fattats på grund av att den unge har försökt avvika, vilket inte finns omnämnt som skäl för att beslut om avskiljning ska fattas i § 15c LVU. Detta är vanligare avseende flickor än pojkar (32 beslut jämfört med 4). Här ska också noteras att i hälften av dessa situationer har den unge inte använt våld, men beslut om avskiljning har ändå fattats. Hur den tydliga könsskillnaden ska förklaras tillåter inte denna studies material. Det kan handla om att flickor i högre utsträckning försöker avvika varför ett avskiljningsbeslut i dessa situationer förekommer oftare. År 2020 avvek flickor 253 gånger mot pojkars 183 (SiS 2021b). Ett annat sätt att förstå könsskillnaden är att det av olika skäl är vanligare att personal beslutar om avskiljning i situationer där flickor försöker avvika, eller att det vid vissa institutioner, där flickor är placerade, har utarbetats rutiner om att fatta avskiljningsbeslut när avvikningar stoppas, trots att detta alltså inte är i linje med lagstiftningen.

Vad föregår avskiljningen?

Vid de särskilda ungdomshemmen ska individuella så kallade trygghetsplaner användas för att främja säkerhet och minska konflikter. I dessa dokument får de unga i början av sin placering bland annat besvara frågor om hur personalen kan se på dem att de är på väg att bli arga/upprörda och beskriva hur de önskar att personalen ska bemöta dem vid konflikter (Pettersson, i tryck). Enligt SiS juridiska riktlinjer framgår att i de fall det finns en upprättad trygghetsplan "ska innehållet i den vara vägledande i bemötandet av den unge" (Riktlinjer Juridik/LVU 2018-10-01, 6.8.3). En studie av trygghetsplanerna visar att det är relativt vanligt att ungdomarna anger att de vid konflikt vill bli lämnade ifred och få gå undan. Det är också vanligt att det anges att man inte vill att personalen tar i dem fysiskt (Pettersson, i tryck). Analysen av avskiljningsbesluten visar att det i nästan hälften (44 %) av fallen är personal som är fysisk mot ungdomen först, vilket är några procentenheter mer

än de fall där ungdomen är fysisk först (41 %). I 15 procent av fallen går det inte att utläsa (ej i tabell). Det är viktigt att påminna om att det som i denna studie har definierats som att någon är fysisk först inte behöver betyda våld. Men mot bakgrund av att det är relativt vanligt att de unga uttryckligen i sina trygghetsplaner har påtalat att de inte vill att personalen tar i dem när de är arga bör det ändå noteras att personalen är fysisk först, genom att på något sätt just ta i ungdomen, i nästan hälften av fallen. I tabell 4 nedan redovisas vem som är fysisk först fördelat på skäl för avskiljning.

Tabell 4. Vem är fysisk först fördelat på skäl för avskiljning (n=1788), procent.

	PERSONAL	UNGDOM	FRAMGÅR EJ	TOTAL
Våld mot annan person	29	61	10	100
Materiellt våld	75***	4	22	100
Avvikning (med eller utan våld)	78	13	10	100
Våld mot person och materiellt våld	39	50	11	100
Går ej att utläsa	66	8	26	100

***=p > .001 **=p > .005 *=p > .05

När det kommer till såväl avvikning (där det alltså i hälften av fallen förekommer våld från ungdom) som materiellt våld är det absolut vanligast att personal är fysisk först. Detta kan sannolikt förklaras av att det är situationer där personal ser sig tvungen att fysiskt ingripa, antingen för att hindra någon från att rymma eller från att slå sönder materiella ting. Vad som också framgår av tabell 4 är att i de fall där det framgår av beslutet att ungdomen brukat våld mot annan person har situationen startat med att personal varit fysisk först i en knapp tredjedel av fallen. Denna studies empiri gör det inte möjligt att uttala sig om kausala samband, men det är ändå värt att notera att det i en tredjedel

av fallen där den unges våld mot annan person varit skäl till avskiljningen har alltså personalen varit fysisk först. Det skulle kunna tolkas som att personalens fysiska ingripande triggat ungdomens våld i en inte oansenlig del av fallen (se också Wästerfors 2019). Detta är också en aspekt som lyfts i utbildningsmaterialet för NPPL. Där hänvisas till en egenkontroll av avskiljningar som myndigheten gjorde 2016 och som visade att i hälften av fallen hade personalens agerande sannolikt bidragit till att trappa upp situationen (SIS 2020b, s30f).

Följande utdrag ur en beslutstext är ett exempel på en situation där det först är efter att personalen tagit tag i ungdomen som hon blir våldsamt.

Då x under kvällen är med personal utanför avdelningen för att ta luft börjar x uttala glåpord gentemot personal. Personal försöker lugna x uppviglande beteende genom att inte bemöta kommentarerna. Då det är dags att gå tillbaka in på avdelningen vägrar x att följa med in och blir än mer aggressiv gentemot personal. Personal förklarar för x att man gjorde en överenskommelse, tillsammans med x, innan man gick ut vilket x inte lyssnar till och uttrycker att hon vägrar gå tillbaka. Personal bedömer situationen som hotfull och att det stör ordningen på institutionsområdet då x står och skriker glåpord gentemot personal. Personal bedömer att man behöver leda x in på avdelningen. x agerar då ut med sparkar och slag mot personal. Mer personal tillkallas genom överfallslarm och x får ledas till avskiljningsrum där avskiljningen fortgår med stängd dörr. I samband med avskiljningen kontaktas Sjuksköterska X. x har inga medicinska invändningar till att avskiljningen fortgår. ID 730

Flickan det gäller i beslutet ovan är visserligen aggressiv så till vida att hon skriker och uttalar glåpord mot personal. Men det är först när personalen tar tag i henne för att leda henne in på avdelningen som hon blir fysiskt våldsamt. Detta våld gör sedan att ytterligare personal tillkallas och flickan leds till avskiljningsrummet. Den enda tydliga könsskillnad som framträdde i dessa analyser (ej i tabell) rör avvikningarna vilket förklaras av att det var vanligare för flickorna.

Förekomst av våld från personalen

I tabell 5 nedan redovisas förekomst av de olika typer av grepptekniker som personalen utbildas i inom ramen för NPPL och vilka i denna rapport definieras som våld.

Tabell 5. Typ av fysisk intervention från personal fördelat på kön (n=1721/1788), procent.

	FLICKOR	POJKAR	SAMTLIGA
Transportgrepp ⁵	25	19	22
Fasthållning/nedläggning	24	27	26
Fasthållning/nedläggning och transportgrepp	31	42***	35
Ej specificerat	20	12	17
Total	100	100	100

***=p >.001 **=p >.005 *=p >.05

Som framkommer av tabell 5 används de olika greppteknikerna i en stor majoritet av avskiljningarna. Ibland formuleras det främst som ett kortfattat konstaterande:

.../ x har nu ett pågående våldsamt beteende varvid personal fattar beslut om avskiljning. x läggs ner i enlighet med NPPL. ID 164

I andra fall är motiveringen mer utförlig varför man anser att exempelvis en nedläggning är nödvändig:

.../ x vägrar att följa med personal och är vid den tidpunkten endast otrevlig. När personal ska transportera x till ett rummet för fortsatt diskussion och visitation så gör x motstånd, han spottar och uttalar hot samt sparkar i väggarna. Personal gör då bedömning att det är för x bästa om dom lägger ner honom så att han kan lugna ner sig samt minimera risken att skada sig själv eller någon i personalen, personal håller x mot golvet. ID 1597

I mindre än en femtedel av besluten framgår ingenting om huruvida dessa grepptekniker har använts. Det ska dock betonas att då kodningen gjorts med försiktighet finns det många bristfälligt formulerade beslut i denna kategori, som i följande exempel.

x uppträder våldsamt i samband med att hon får ett beslut hon inte samtycker till. Hon agerar då genom att slå sönder saker inne på sitt rum för att sedan fortsätta förstöra inredning på avdelningen. Personalen försöker gång på gång att få kontakt med x men hon ger ingen respons. För att situationen inte ska eskalera och bli skadlig så är vi tvungna att avskilja x. ID 1582

Här framgår över huvud taget inte hur flickan det gäller avskiljs. Detta betyder att resultaten i tabell 5, som visar att transportgrepp, fasthållning, nedläggning eller en kombination av dessa har använts i drygt 80 procent av alla avskiljningar, sannolikt är en underrapportering. Med tanke på att personalen utbildas i att använda dessa grepp i situationer där ungdomar är våldsamma är det också troligt att de förekommit i ännu fler fall än vad som här framgår.

Vad analysen som presenteras i tabell 5 också visar är att det är vanligare att pojkar⁶ utsätts för en kombination av de olika greppteknikerna, det vill säga att de både blir fasthållna/nedlagda och flyttade med transportgrepp. Det tycks alltså vara så att även om det är betydligt vanligare att man avskiljer flickor är personalens användning av våld mer omfattande i avskiljningar av pojkar. Ett sätt att förstå detta skulle kunna handla om att pojkar som regel är större och fysiskt starkare än flickor (i synnerhet då de SiS-placerade flickorna ofta är yngre än pojkarna) vilket möjligen innebär att personalen upplever det nödvändigt att använda mer våld i dessa situationer. En annan förklaring till denna skillnad skulle dock kunna vara att beskrivningarna av vilka fysiska interventioner som använts är mer bristfälliga i besluten som gäller flickor, varför vi vet mindre om i vilken utsträckning våld används i dessa avskiljningssituationer.

⁵ I en del fall har det samtidigt kodats för "ej specificerat" i fall där antingen transportgrepp eller fasthållning/nedläggning kodats. Det rör situationer där det till exempel är tydligt att den unge hållits fast enligt NPPL men att det sedan inte går att utläsa hur hen tagits till avskiljningsrummet. Det betyder att i kategorierna "transportgrepp" och "fasthållning/nedläggning" sannolikt ingår mer omfattande fysiska interventioner än vad dessa resultat redovisar.

⁶ Eftersom signifikanstestet gjorts på hela variabeln handlar de säkerställda skillnaderna sannolikt också om att det är vanligare med ej specificerat för flickorna.

Fasthållning eller avskiljning?

Eftersom fasthållning inte är reglerat i lagstiftningen som en särskild befogenhet betonas det i SiS juridiska riktlinjer att det inte får *ersätta* en avskiljning (Riktlinjer juridik/LVU 2018-10-01, 6.8.7.). I tabell 6 nedan redovisas i vilken utsträckning avskiljningen har inneburit att den unge placerats i ett avskiljningsrum.

Tabell 6. Förekomst av avskiljningsrum fördelat på kön (n=1721/1788), procent

	FLICKOR	POJKAR	SAMTLIGA
Avskiljningsrum	58	63	60
Ej avskiljningsrum	28	30	29
Framgår ej	14	7	12
Total	100	100	100

Som syns i tabell 6 har en knapp tredjedel⁷ av avskiljningarna inte lett till att den unge faktiskt avskiljs i ett för detta avsett rum⁸. I en dryg tiondel av fallen är det oklart huruvida detta skett.

Det är här viktigt att påpeka att i de fall där inget avskiljningsrum använts kan man fortfarande ha haft för avsikt att avskilja men av något skäl avbrutit innan man nått avskiljningsrummet.

Konflikt uppstår mellan x och personal i samband med att personal ber x att lämna in pyssellådan inför natten. x kastar pyssellådan i väggen och går sedan in på toaletten. Personal försöker få kontakt med x, hon öppnar dörren och gör då utfall mot personal genom att sparka och slå. Därför ser personal ingen annan utväg än att ta

⁷ Att dessa analyser inte helt och fullt överensstämmer med analyserna i tabell 5 (dvs att ej avskiljningsrum inte fullt korrelerar med endast fasthållning/nedläggning) beror sannolikt på att besluten ibland är otydligt och bristfälligt formulerade, vilket gör att alla händelser och interventioner inte fångats av kodningen.

⁸ Även i de fall där den unge rumsligt begränsats i ett annat rum, ex boenderummet eller VIE har kodats som avskiljningsrum. De som i tabell 6 har "ej avskiljningsrum" har alltså inte, såvitt framgår av beslutstexten, rumsligt begränsats alls.

tag i x och genomföra en fasthållning av x. Inga mindre ingripande åtgärder bedöms tillräckliga för att få kontroll över situationen. Att genomföra fasthållningen bedöms vara till x bästa eftersom hon annars riskerar att skada sig själv eller fortsatt skada personal. x lugnar sig innan transport till avskiljningsrum sker och avskiljningen består således av en fasthållning mot golv. Fasthållningen avslutas innan sjuksköterska hinner kontaktas. ID 148

I beslutet ovan framgår att avskiljningen inletts med en fasthållning men att man avbrutit innan transport till avskiljningsrummet påbörjats då flickan det gäller hinner lugna sig. I en del av dessa beslut tycks det emellertid helt saknas intention för något annat än fasthållning. I situationen som föregått den som citeras nedan har flickan det gäller haft kontakt med sjukvårdsupplysningen på grund av att hon har ont i en fot, något sjukvårdsupplysningen inte bedömer som akut. Flickan är missnöjd med detta och vill ändå åka in akut, något som personalen nekar henne.

../ x går ut på avdelningen och kastar först en glasskål och välter därefter bordet. Personal hjälper x tillbaka till sitt boende genom att hålla henne i armarna. Inne på sitt boende börjar x sparka och spotta på personal och personal nödgas lägga ner x på en puff. Nedläggning och fasthållning sker under 15.00 – 15.05. Beslutet fattas utifrån x bästa för att säkerställa en trygghet och god miljö. ID 994

I beslutet ovan framgår inte att personalen haft för avsikt att föra flickan till avskiljningsrummet men avbrutit. Här framstår det i stället som att nedläggning och fasthållning i sig är vad som bedöms som nödvändiga åtgärder. Också i utdraget nedan framträder en situation där det helt tycks saknas intention om att föra den unge till ett avskiljningsrum.

X blir tillsagd att han ska sluta skojbråka med en annan ungdom. X fortsätter och personal får säga till igen. X reser sig och slår en kudde i ansiktet på den andra ungdomen och då går personal efter honom för att fråga varför han inte lyssnar. X vänder sig då om och personal upplever det som att X går mot honom varpå personal tar tag i X arm. X reagerar kraftigt och blir väldigt upprörd, han börjar rycka undan och personal upplever det som att X börjar "vifta" mot

honom och försöker ta lugnande med honom, X fortsätter att "vifta" och agitera. Då situationen eskalerar snabbt och personalen är vid tillfället ensam med X väljer då han att lägga ner X mot marken för att situationen inte ska eskalera. I samband med nedläggningen larmas det och annan personal kommer till platsen. För att inte X ska skada sig själv eller andra ansågs det vara för X bästa att avskiljas i form av en nedläggning. Ansvarig sjuksköterska X informeras och det finns inga medicinska hinder för en avskiljning. ID 692

Som framgår av beslutsformuleringen ovan motiveras ingreppet med att det anses för hans bästa att "avskiljas i form av nedläggning".

Tid och rena fasthållningar

I SiS juridiska riktlinjer betonas det att fasthållning är förenat med stora skaderisker och därför ska vara mycket kortvarigt, något som definieras i riktlinjerna som att "det handlar om några få minuter" (Riktlinjer juridik/LVU 2018-10-01, 6.8.7.). I tabell 7 redovisas, utifrån detta, hur länge avskiljningarna pågått fördelat på förekomst av avskiljningsrum eller ej.

Tabell 7. Avskiljningar med och utan avskiljningsrum som pågått kortare eller längre än 4 minuter (n=1788), procent.

	MAX 4 MIN	ÖVER 4 MIN
Avskiljningsrum	6	94***
Ej avskiljningsrum	45	55
Framgår ej	11	82

***=p >.001 **=p >.005 *=p >.05

Som framgår av tabell 7 är det mer än hälften av avskiljningarna där inget avskiljningsrum använts som pågått längre än några få minuter (här definierat som 4 minuter). Här finns sannolikt en stor andel av dem där intentionen varit att föra den unge till avskiljningsrummet men där det avbrutits innan.

I ett antal följande analyser som ej presenteras i tabell framkommer att ju längre tidsrymd för avskiljning desto ovanligare är det att de genomförts utan avskiljningsrum. Det ska dock noteras att 20 procent av avskiljningarna som inte lett till avskiljningsrum har pågått längre än 10 minuter. Åtminstone en del av dessa måste förstås som rena fasthållningar, något som är förenat med direkt livsfara när de får pågå så länge. Ett exempel är nedanstående beslut.

x agerar ut med sparkar, slag samt biter personal. Han hotar att han ska "döda de" och "att de ska få se". Det bedöms vara till x bästa att han fasthålls eftersom han annars riskerar att skada sig själv eller andra. ID 691

Som framgår är detta beslut mycket kortfattat och vi vet ingenting om vad som skett innan som gör att pojken det gäller blir våldsam, men av beskrivningen att döma rör beslutet en ren fasthållning. Enligt tidsangivelserna pågick denna fasthållning i 25 minuter. Avskiljningar utan avskiljningsrum som pågår mer än 10 minuter är något vanligare (om än ej signifikant) avseende pojkar, 28 procent jämfört med 23 procent av flickorna.

I ett litet antal fall (25 beslut) har avskiljningarna enligt tidsangivelserna i besluten pågått längre än 30 minuter utan att avskiljningsrum använts. Vid en genomgång av dessa beslut rör de i en stor majoritet av fallen (19 beslut) fasthållning/nedläggning av flickor, och ofta flickor som beskrivs må psykiskt dåligt och/eller självskadat. Det är av beslutstexterna ofta svårt att avgöra huruvida dessa flickor faktiskt blivit stadigvarande fasthållna i mer än 30 minuter i sträck, i flera av fallen tycks det röra sig om flera kortare fasthållningar efter varandra under en sammanlagt längre period.

X har kommit in på avdelningen med hjälp av personal, efter en utevistelse. Hon blir våldsam och får läggas ner i korridoren en kort stund. När X sedan är på sitt rum börjar hon dunka sitt huvud i golvet. Personalen får ingripa och skydda hennes huvud mot det kraftiga våld hon utsätter sig för, vid flera tillfällen. Personalen talar lugnande till X och meddelar henne vilka som befinner sig i rummet. Hon släpps flertalet gånger, men fortsätter då att upprepa dunkandet av huvudet. Vid några tillfällen sparkar hon och slår mot två av personalen. X ångest håller i sig i 45 min. ID 1212

Som framgår av beslutstexten ovan är det inte möjligt att avgöra hur länge varje fasthållning pågår, men av formuleringarna att döma framträder en bild där stunderna då flickan släpps är mycket korta då det beskrivs att hon "fortsätter då att upprepa dunkandet av huvudet", varpå man kan föreställa sig att personalen relativt direkt känner sig tvingad att hålla fast henne igen. I andra beslut framträder tydligare bilden av en enda lång fasthållning.

x lider av ångest och har ständig tillsyn på grund av att hon självskadar. x får en ångestattack, kryper under sängen och dunkar huvudet i golv och sänggavel. Personal får dra henne ut för att få stopp på självskadan. Det krävs tre personer för att hålla i henne för att undvika att hon skadar sig själv eller personal. Hon försöker skälla, bitas. Kudde fick läggas under hennes huvud för att skydda henne. En fjärde personal försöker genom samtal lugna flickan. Avskiljningen bestod i hållande mot golv och bedöms vara för flickans bästa. X, sjuksköterska x, underrättad och införstådd.
ID 1263

Nedläggning med bengtrep/benlås

FOTO SVEN BLUME

Här beskrivs situationen i bestämd form singular ("avskiljningen") vilket kan tolkas som att flickan hölls fast under hela förloppet. Detta pågick enligt tidsangivelserna i beslutet i 48 minuter. Det kan också noteras att institutionens sjuksköterska var såväl underrättad som införstådd med ingripandet. I ett annat beslut (där kön ej framgår) står det tydligt att "X blir fasthållen i 45 min." Denna fasthållning sker mot den unges säng (ID 1601). Det kan också noteras att i tre av fallen har polis tillkallats och genomfört alternativt tagit över fasthållningen av den unge från personalen.

Avskiljning av ungdomar som inte använt våld

Då den rättsliga regleringen av avskiljning tydligt slår fast att beslut om avskiljning får fattas om det är påkallat av att den unge uppträder våldsamt är det av intresse att titta närmre på de avskiljningsbeslut där inget våld tycks ha utövats av den unge. I tabell 8 redovisas huruvida den unge varit våldsam eller ej fördelat på kön.

Tabell 8. Förekomst av våld från ungdom som skäl för avskiljning, fördelat på kön (n=1721/1788), procent.

FÖREKOMST AV VÅLD MOT ANNAN PERSON	FLICKOR	POJKAR	SAMTLIGA
Ja	69	63	67
Nej	31	37	33
Total	100	100	100

Som framgår av tabellen har en knapp tredjedel av avskiljningsbesluten fattats trots att den unge inte varit våldsam. Vad dessa situationer handlar om går inte systematiskt att beskriva utifrån denna studies analyser, men de iakttagelser som gjordes under kodningen pekar på att det till exempel kan röra sig om situationer där den unge lägger sig i en konflikt en annan ungdom har och därför avskiljs för att inte situationen ska eskalera.

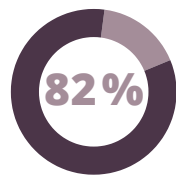
Det kan också röra sig om situationer där den unge är hotfull men inte våldsam och personal av något skäl väljer att ingripa fysiskt direkt, som i exemplet på nästa sida.

x har under dagen pendlat i sitt humör. När x skulle få sin lunch började han att skrika och svära. Enligt x kommunicerade han med icke existerande personer i rummet. x bad personal kommunicera med rösterna han hör och be dem att låta honom vara ifred. Mitt i allt uttrycker x att han uppfatta att personalen flinade åt honom och riktade sin ilska mot personal. Personal uppmanar x till lugn men istället eskalerar ungdomens beteende och han upplevs nu hotfullt. x spottar på personalens ansikte och uttrycker sig hotfullt innan personal och dennes kollega lägger ner honom och larmar. När kollegor från andra avdelningar anländer till platsen tas x som fortfarande är i affekt in till avskiljningsrummet. På avskiljningen fortsatte ungdomen skrika och svära. /.../ ID 1735

En analys av längden på de avskiljningar där våld ej förekommit visade att hälften (48 %) pågått max 10 minuter medan en nästan lika stor andel (44 %) pågått mellan 11–60 minuter. Endast en liten andel (8 %) pågick längre än så.

I tabell 9 nedan redovisas i vilken utsträckning de smärtsamma och potentiellt skadliga greppteknikerna använts i de fall där ungdomen inte var våldsam, fördelat på kön.

Tabell 9. Typ av fysisk intervention från personal i fall där ungdomar ej varit våldsamma, fördelat på kön (n=545/568), procent.

I 82 procent har personal använt sitt våldsmonopol i form av transportgrepp och fasthållningar/nedläggningar, trots att de unga själva inte varit våldsamma.

	FLICKOR	POJKAR	SAMTLIGA
Transportgrepp	23	21	22
Fasthållning/nedläggning	29	32	30
Fasthållning/nedläggning & transportgrepp	28	33	30
Ej specificerat	21	14	18
Total	100	100	100

Transportgrepp, fasthållning och nedläggning används i en mycket stor andel av avskiljningar av unga som själva inte varit våldsamma. Som nämnts tidigare går det inte att utesluta att det även i kategorin "ej specificerat" förekommer grepp och ageranden som orsakar smärta, men vad analysen som presenteras i tabell 9 visar är att även om vi utgår ifrån att den fysiska kontakt som sorteras under "ej specificerat" aldrig innebär smärta eller risk för skador på det sätt som de identifierade greppen gör, så har personal ändå använt sitt våldsmonopol i form av transportgrepp och fasthållningar/nedläggningar mot 82 procent av de ungdomar som inte själva varit våldsamma.

Om vi tittar på i vilken utsträckning avskiljningsrum använts för de unga som inte själva varit våldsamma har detta skett i drygt hälften av fallen (52 %). En dryg tredjedel av avskiljningarna gällande unga som inte varit våldsamma har inte lett till ett avskiljningsrum utan rör sig alltså sannolikt om rena fasthållningar (även om det för en del av dem givetvis kan ha funnits intentionen att rumsligt avgränsa den unge). Det är signifikant vanligare att användandet av avskiljningsrum inte går att utläsa i beslut som avser flickor (18 % jämfört med 6 % för pojkarna). Detta förklaras sannolikt av att det var vanligare med bristfälliga beskrivningar i avskiljningsbeslut avseende flickor i den totala gruppen (se tabell 6). En liten andel (6 %) av de avskiljningar som inte lett till avskiljningsrum, och som alltså delvis måste förstås som rena fasthållningar, har pågått över 10 minuter när det gäller de unga som själva inte varit våldsamma.

Avslutande diskussion

Syftet med denna rapport har varit att undersöka avskiljningar vid de särskilda ungdomshemmen med särskilt fokus på i vilken utsträckning och i vilka former avskiljningar innebär användande av våld mot barn och unga. Mot bakgrund av den inledande genomgången av de tekniker personalen är utbildade i att använda sig av i avskiljningssituationer är det övergripande och mest framträdande resultatet att avskiljningar vid särskilda ungdomshem i mycket hög utsträckning innebär att barn och unga utsätts för våld. Förståelsen av vad våld i denna kontext är behöver vara komplex och ta hänsyn till institutionen som miljö och den skeva maktfördelningen, barns egna upplevelser av våldsamma ingripanden samt dess fysiska och psykiska konsekvenser (Jernbro & Janson 2017). Denna slutsats betyder inte att personal medvetet och med syfte att skada utsätter barn, men det innebär trots allt att barn och unga

med omfattande psykosocial problematik, psykiatriska diagnoser och inte sällan med tidigare trauman i bagaget, blir föremål för fysiska interventioner vilka orsakar fysisk smärta och ibland även psykisk och fysisk skada. Rapportens resultat visar också, i linje med tidigare kartläggningar, att det är betydligt vanligare att flickor avskiljs. Med tanke på att flickor generellt är fysiskt mindre än pojkar (vilket förstärks av att flickor vid de särskilda ungdomshemmen också är yngre) väcker det frågor om i vilken utsträckning de fysiska interventionerna personalen använder är proportionerliga. Hur kommer det sig att man anser sig behöva ta till sådana omfattande fysiska interventioner mot flickor som är mindre och yngre när man inte tycks finna det påkallat i lika hög grad avseende äldre och större pojkar? Resultaten visar också att i en tredjedel av avskiljningarna som föranletts av att den unge är våldsam har personalen varit fysisk först, något som skulle kunna tolkas som att personalens beteende eskalerar situationen snarare än lugnar ned den så som det är tänkt. Att personalen trigger snarare än lugnar konfliktsituationer har också lyfts av såväl myndigheten själva (SIS 2020c) som av annan forskning (Wästerfors 2019). Att personalen på detta sätt trigger fram våld hos de unga, med våld mot de unga som följd, måste också sättas i relation till att barn och unga i sina trygghetsplaner ofta anger att de inte vill att någon tar i dem när de är arga eller upprörda (Pettersson, i tryck). Sammantaget pekar dessa resultat, den omfattande användningen av våld; högre avskiljningstal för flickor; och personalens eskalerande av situationen, på att hanteringen av situationer som rör konflikter, aggressioner och utagerande påtagligt behöver förbättras vid de särskilda ungdomshemmen. Det finns forskning som visar på hur icke-fysiska interventioner kan vara framgångsrika i bemötandet av unga med omfattande problematik på institution (se t.ex. van Gink 2019), något som mot bakgrund av denna studies resultat framträder som nödvändigt att utveckla vid ungdomshemmen. Inte minst då vi vet att barn och unga som utsätts för våld (oavsett intention hos utövaren) påverkas negativt på en rad olika sätt (Jernbro & Janson 2017).

Ett annat centralt resultat rör det som tycks vara rena fasthållningar. Omkring en tredjedel av alla avskiljningar tycks innebära användandet av ingrepp så som fasthållning och/eller nedläggning utan att det leder till att ungdomen förs till ett avskiljningsrum. I en del av dessa fall är det också tydligt att det inte funnits några andra intentioner än att hålla fast eller lägga ned den unge. Som påpekats har det med utgångspunkt i beslutstexterna ibland varit svårt att uttyda huruvida avskiljning gjorts

”Hur kommer det sig att man anser sig behöva ta till sådana omfattande fysiska interventioner mot flickor som är mindre och yngre när man inte tycks finna det påkallat i lika hög grad avseende äldre och större pojkar?”

i ett separat rum eller ej, men oavsett det visar resultaten att befogenheten att avskilja används på ett sätt som kan tolkas gå emot lagstiftarens intention. I den statliga utredning som föreslog en ny LVU-lagstiftning (SOU 2015:71) resonerade utredaren kring den omfattande nationella och internationella kritik Sverige fått avseende avskiljning av barn. Utredaren menade att ett totalförbud mot avskiljningar skulle riskera att öka användandet av fasthållning, vilket sågs som farligare för barn. Vad resultaten här visar tyder på att avskiljningsbefogenheten samtidigt används för just det som behållandet av den skulle undvika, nämligen rena fasthållningar. Även JO har uttalat sig om att rena fasthållningar inte har stöd i lagstiftningen (JO 2019). Det ska noteras att det i vissa av de fall där avskiljningsrum inte använts tycks ha handlat om att man avbrutit innan man nått fram på grund av att den unge hunnit lugna sig. Det är naturligtvis bra att man bryter så fort den unge är lugn, men det väcker också frågor om huruvida det var nödvändigt med en avskiljning från första början om situationen lade sig så snabbt. Även här bör andra, icke-fysiska interventioner vara att föredra. Resultaten visar också att en liten andel fasthållningar och nedläggningar pågår mycket länge, något som kan vara förenat med direkt livsfara för den unge.

När det gäller såväl avskiljningar som rena fasthållningar visar resultaten på tecken att det för en del ungdomar fattas flera sådana beslut i tätt följd. Detta innebär för en del ungdomar att den totala tiden i avskiljning ibland i praktiken blir oerhört mycket längre än vad som är lagligt. För andra innebär det att de blir föremål för många nedläggningar efter varandra under en sammantaget betydligt längre tid än vad riktlinjerna säger. Även om vart och ett av de på varandra följande besluten är juridiskt korrekta innebär detta situationer som ändå måste ses som problematiska givet att de sammantaget överskrider fastslagna maxgränser. Dessa förfaranden väcker frågor om hur man ska tänka kring

hur den lagstiftade maxgränsen ska hanteras när det kommer till flera avskiljningar under kort tid för samma ungdom. Här kan också nämnas att ett fåtal av de avskiljningar som denna studie undersökt har pågått enskilt betydligt längre än vad som är lagligt.

Ett annat centralt och viktigt resultat rör avskiljningar av barn och unga som själva inte varit våldsamma. Detta gäller i en tredjedel av alla de avskiljningsbeslut som studerats. I en mycket stor majoritet av dessa fall har personalen därtill använt de grepptekniker som vi vet orsakar smärta och kan orsaka skada och därför behöver förstås som våld. Personal vid de särskilda ungdomshemmen har en mycket komplex arbetsuppgift och i många av dessa fall föreligger rimligen situationer som personal uppfattat som hotfulla eller på andra sätt svåra att hantera, och som ibland sannolikt kan diskuteras i termer av psykiskt våld från den unge. Vad resultaten ändå visar är att ungdomars eventuella psykiska våld i form av hot och verbala kränkningar i dessa fall bemöts av personal med fysiskt våld. Här behöver det adresseras att det tycks finnas brister i hur man hanterar situationer där den unge är arg och upprörd då sådana situationer bemöts med våldsamma fysiska interventioner även då den unges ilska inte tagit sig (fysiskt) våldsamma uttryck. Även här blir det med andra ord av vikt att peka på behovet av mer omfattande icke-fysiska interventioner, och mer omfattande utbildningsinsatser gällande sådana metoder.

Slutligen måste också de ofta bristfälligt formulerade besluten lyftas. I många av fallen har det inte varit möjligt att förstå vad det är som skett i avskiljningssituationerna. Detta är problematiskt ur rättssäkerhetssynpunkt. Med tanke på att dessa beslut kan komma att utgöra underlag vid ett eventuellt överklagande måste det ses som rättsosäkert för de ungdomar det gäller att besluten inte tydligt redogör för vad som skett.

Sammanfattningsvis visar denna rapports resultat på omfattande användning av våld mot barn och unga i situationer då de avskiljs vid de särskilda ungdomshemmen. Det begränsade underlaget som endast beslutstexter innebär gör att en rad olika frågor som väcks av dessa resultat behöver studeras närmre. Det rör användandet av rena fasthållningar och frågor om könsskillnader samt inte minst, hur man ska kunna minska användningen av våldsamma fysiska interventioner. Det är en fråga som inte enbart kan lösas genom lagstiftning, utan som handlar om utbildning, bemötande och ett perspektivskifte. Att förstå de fysiska

interventionerna mot barn och unga som våld skapar förhoppningsvis större incitament att hantera situationerna på andra, icke-fysiska och långsiktigt förebyggande sätt.

Referenser

- Andersson, P. (2021). *Hot, våld och emotionellt arbete på de särskilda ungdomshemmen. Personalens berättelser*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Barnombudsmannen (2010). *Röster från särskilda ungdomshem*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Björck, C., Brisman, C. och Åberg, C. (2012). *Tillämpningen av avskiljningar inom statlig ungdomsvård med fokus på skillnader mellan flickor och pojkar*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Collins, R. (2008). *Violence. A Micro-sociological Theory*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. (2010). The concept of bullying and harassment at work: The European tradition. In Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C (Eds.) *Bullying and harassment in the workplace: Developments in theory, research, and practice*. (3-29). Boca Raton: CRC Press.
- Ekot granskar 13-15/6-16 <http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=3437&grupp=22993> (nedladdad 2019-02-03)
- Ellonen, N., Jernbro, C., Janson, S., Tindberg, Y. & Lucas, S. (2015). Current Parental Attitudes Towards Upbringing Practices in Finland and Sweden 30 Years after the Ban on Corporal Punishment. *Child Abuse Review*, 24(6), 409-417
- Enell, S., Gruber, S. & Vogel, M.A. (2018). *Kontrollerade unga. Om tvångspraktiker på institution*. Lund: Studentlitteratur.
- Hamby, S. (2017). On defining violence, and why it matters. *Psychology of Violence*, 7(2), 167-180.
- Hill, T. (2005). *Allians under tvång. Behandlingssamarbete mellan elever och personal på särskilda ungdomshem*. Diss. Linköping: Linköpingsuniversitet.
- Jansson, L. & Björck, C. (2012). *Traumatisering bland ungdomar med antisocial problematik. Resultat från en litteraturoversikt*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Jernbro, C. & Janson, S. (2017). *Våld mot barn 2016. En nationell kartläggning*. Stockholm: Allmänna barnhuset.
- JO (2019) Beslut, 2019-11-29. Dnr. 6774-2017.
- OPCAT (2018). *Opcat-inspektion av Statens institutionsstyrelse, ungdomshemmet Sundbo, den 6 och 7 november 2018. dnr 7107-2018*.

Pelto-Piri, V., Engström, K., Engström, I., Sandén, P., Warg, L-E. & Kjellin, L. (2017). *Personalens syn på etik, bemötande och säkerhet i mötet med ungdomar på institutioner*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Pettersson, T. (i tryck). *Om att uppleva, motverka och hantera konflikter inom tvångsvård*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

Riktlinjer Juridik/LVU 2018-10-01

SiS (2018). *SiS Årsredovisning 2017*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2019a). *Ungdomar intagna på SiS särskilda ungdomshem under 2018. En tabellsammanställning av ADAD inskrivningsintervju*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2019b) *SiS i korthet 2018. En samling statistiska uppgifter om SiS*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2019c). *Tertialrapport 3 2019. Ungdomsvård Söder*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2019d) *SiS Årsredovisning 2018*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2020a) *SiS i korthet 2019. En samling statistiska uppgifter om SiS*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2020b) *Tertialrapport 3 2020. Ungdomsvård Norr*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2020c). *Instruktörsguide NPPL. Version januari 2020*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2021a) *SiS i korthet 2020. En samling statistiska uppgifter om SiS*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

SiS (2021b) *SiS Årsredovisning 2020*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.

Socialstyrelsen (2019) *Vård för barn och unga i HVB utifrån deras samlade behov. Förutsättningar och former för integrerad och annan specialiserad vård*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2015:71. *Barn och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU*.

SR (2018). *Personal hade sex med unga intagna vid ungdomshem, 6/8-2018*

SR (2020) *Kränkningar och övervåld på flickhem, 23/10-2020*

SR (2021) *SR granskning av ungdomshemmen, 9-11/3-2021*

Ung inlåst (2020). *"Istället för att få hjälp blev jag utsatt för sexuella övergrepp" En rapport om ungdomars berättelser om sexuella övergrepp och trakasserier på statliga ungdomshem*. Stockholm: Skyddsvärnet.

United Nations (2009). *United Nations Committee on the Rights of the Child (CRC/C/SWE/CO/4 12 juni 2009), Concluding observations: Sweden*.

United Nations (2014). *United Nations Committee against Torture (CAT/C/SWE/CO/6-7) Concluding observations on the sixth and seventh periodic reports of Sweden*.

United Nations (2015). *United Nations Committee on the Rights of the Child (CRC/C/SWE/CO/5 6 mars 2015), Concluding observations on the fifth periodic report of Sweden*.

van Gink, K. (2019). *Strike while the iron is cold: The adaption, implementation and effectiveness of Non-Violent Resistance in residential settings for children and adolescents*. Diss. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Vogel, M.A. (2012). *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor: Om ungdomar, kön, klass och etnicitet*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

SVT 27/1-2021 *Uppdrag Granskning: De som kallades monster*.

Wästerfors, D. (2016). *Våld*. Stockholm: Liber.

Wästerfors, D. (2019). *Vanskligt och kort. Om våldshändelser bland unga på institution*. Lund: Studentlitteratur.

Överlien, C. (2004). *Girls on the verge of exploding? Voices on sexual abuse, agency and sexuality at a youth detention home*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.

FOTO SVEN BLUME

2

Kommentarer utifrån ett tvärprofessionellt perspektiv

För att förstå studiens resultat utifrån de olika perspektiv som påverkar ett barns liv har vi låtit ett antal experter inom olika fält fått gå igenom studien. Utifrån sina kunskaper inom juridik, socialt arbete, polisiär konflikthantering, psykiatri, psykologi, medicin och erfarenheter från arbete inom SiS eller placering på SiS har experterna fått i uppgift att reflektera över studiens resultat och frågan om tvång och våldsanvändning i stort.

2.1

Javiera Constanza
25 år, tidigare placerad
två år på SiS.

JAVIERA CONSTANZA

Tidigare placerad på SiS

Jag försökte rymma en gång.

Jag visste inte att det var taggtråd runt, jag visste inte att jag inte hade någon chans. Jag kände mig så jävla maktlös, så jävla ensam och liten. Det var ingen som kunde rädda mig därifrån. Hela vuxenvärlden var emot mig, det var min känsla i alla fall.

Jag blev placerad på SiS när jag var 14 år. Sen var jag där två år i sträck. Under dom åren hade jag inga permissioner. Dom enda gångerna jag fick komma ut var med polistransport, från ställe till ställe. Det var polis, kriminalvården, socialtjänsten och personal. Inte ens en mördare har så många personer med sig.

Jag har upplevt mycket våld från personalen. Under perioder var det avskiljningar varje dag. Det var kaos. Både våld i form av det jag kan tycka är psykiskt våld. Att dom skrattade åt mig eller la elaka kommentarer. Men också fysiskt, alla gånger jag blev nedbrottad. Jag kan inte med ord beskriva hur det känns när det kommer in tre till fyra personer i ens rum och brottar ner en, håller fast en mot golvet. Den totala paniken. Alla andra tjejer som står och tittar på en. Skammen. Det finns inte ord för vad det gör med ens psyke. Det är den värsta formen av våld, när de brottar ner en.

Jag minns mycket från SiS, även om första året är lite som en dimma. Inte bara för att jag har svårt att komma ihåg, utan för att jag var så tungt medicinerad. Jag var inte självmordsbenägen innan jag kom dit,

men under tiden jag var där kom de tankarna till mig. Jag testade olika sätt att skada mig själv, tills jag samlade modet att göra ett ordentligt försök. Jag hade samlat mediciner i två månader och gick in på toaletten och hängde mig. En tjej hörde mina kroppsryckningar och larmade. Jag låg inlagd på sjukhuset länge, jag fick skador på levern. Jag fick inget stöd efter, inget samtalsstöd, ingenting. Det enda stödet jag fick var från dom andra tjejerna. Det borde inte varit barnens ansvar att stötta mig, men det fanns ingen vuxen där. Jag kan inte säga annat än att det var fruktansvärt. Det ska gå väldigt långt innan man försöker att ta sitt liv på det sättet.

”Det är den värsta formen av våld, när de brottar ner en.”

Jag vet att jag suttit isolerad mycket längre än vad som står i mina journaler. När jag tittat i mina journaler har de inte stämt överens med vad som faktiskt hänt. Vid ett tillfälle kom jag exempelvis ihåg att jag åt lunch i isoleringen, att det blev mörkt, att jag fick min kvällsmedicin och morgonmedicin dagen efter. Men i journalerna står det att jag bara var där i några få timmar. Det är så många avskiljningar, det måste varit hundratals under mina år på SiS.

Ingen mår bra att vara på en plats där man inte vet när man ska komma ut. Jag var inte delaktig i några beslut. De visste att jag hade PTSD utifrån det jag varit utsatt för som barn. Att man då aktivt väljer att inte sätta in vård är obegripligt för mig. Det var bara förvaring.

Jag hade önskat människor runtomkring mig som var engagerade, som såg mig, som hörde mig, som fanns där för mig. Jag behövde att någon uttryckte att du är älskad, att du har en bra framtid, att du kommer fixa det här. Någon som tror på mig, som hjälper en att fixa vardagen, visar hur man lagar mat, tar hand om sig själv. Jag hade behövt vård närmare den vanliga världen. Någon som sagt till mig ”det du har nu är inte ett aggressionsutbrott - du är bara ledsen”.

Jag fick faktiskt uppleva det på ett SiS. När jag kom dit var alla jättegla- da, de välkomnade mig fast jag varit på rymmen i tre veckor. Personalen var inte auktoritära personer som satte sig över mig, de gav mig en chans att göra mig delaktig i alla beslut som togs. De lät mig behålla min

kontroll. Det gjorde jätteskillnad i hur jag bemötte dem. Det sätt jag tidigare blivit behandlad gjorde att jag inte hade några spärrar, att jag fick utbrott. De hade makt och jag hade ingen kontroll, och de brottade ner och höll fast mig. På det här ungdomshemmet frågade de mig "får jag ge dig en kram?". Det var personer som ville ha mig där, som tyckte om mig och hade längtat efter mig. Det gör stor skillnad. När jag fick en panikattack där en gång och slog sönder saker på mitt rum så tittade en personal på mig och frågade "kommer du göra dig illa?", "Nej" svarade jag. "OK, då låter jag dig vara i fred". När paniken lagt sig kom hon in, tröstade mig och satt vid min sida. Det var första gången jag fick uppleva att jag fick utrymme att bara vara. Utan att bli straffad. Har man inte upplevt det förut, att bli förstörd och omfamnad, då betyder det allt. Efter det fick jag inga utbrott. Jag hade ingen avskiljning där på ett år. De gjorde ett val att inte utsätta oss barn för det. Vi fick lära oss att lösa konflikter, med varandra.

Det var inte förrän jag i vuxen ålder kom till ett behandlingshem som jag fick lära mig vad mina känslor stod för. Där jag fick hjälp och stöd att förstå mig själv. Vad är en dysfunktionell familj, vad är våld och hur påverkas jag av det? Det har hjälpt mig så mycket. Varför kunde jag inte få lära mig det på SiS? Där fick jag bara överleva dagen.

Det är avgörande för ganska många att få lära sig att hantera livet, att lära sig hantera känslor. Att det är okej att bli ledsen eller arg. Istället för att bli bestraffad för att man blir arg, för att man inte vet vad som händer i sin kropp. Det är jobbigt nog att vara tonåring, att då vara inlåst och blir bestraffad. Hur många tonåringar smäller inte i en dörr? Det är normalt. Tänk om alla föräldrar skulle brotta ner sina barn och låsa in dom på rummet. Dom hade fått fängelse. ●

"Tänk om alla föräldrar skulle brotta ner sina barn och låsa in dom på rummet. Dom hade fått fängelse."

2.2

**KAVOT ZILLÉN
PERNILLA LEVINER**

Juridik

På senare år har principiellt viktiga frågor om hur barns och ungas rättigheter tas tillvara i låsta miljöer diskuterats allt mer. Debatten om dessa frågor har intensifierats i och med att barnkonventionen nu blivit svensk lag och efter att missförhållanden i institutionsvården återigen uppmärksammats. Möjligheterna att placera barn vid särskilda ungdomshem och att i undantagsfall använda s.k. särskilda befogenheter (15–20c §§ LVU), såsom t.ex. avskiljning, är i grunden till för att stödja och skydda barn. Samtidigt går det inte att komma ifrån att även om syftet är att skydda handlar det om mycket ingripande åtgärder. Även om inskränkningar i vissa rättigheter kan accepteras för sådana skyddande syften är det viktigt att betona att barn och unga som vistas på särskilda ungdomshem har rättigheter som alla andra barn (och även samma grundläggande fri- och rättigheter som vuxna).

Mot bakgrund av de övergripande krav som ställs på vårdinsatser som samhället ger är det särskilt allvarligt att kritik riktats mot vårdformen och mot användningen av de särskilda befogenheterna. Samtidigt är det, även om kritiken är allvarlig, viktigt med förståelse för det komplexa och svåra uppdrag som SiS har och som gör att problem i vårdens genomförande kan anses vara ofrånkomliga. Den kritik som riktats mot vårdformen och de särskilda behörigheterna väcker dock flera frågor om vad placeringen vid särskilda ungdomshem och tvångsåtgärderna egentligen syftar till. Å ena sidan kan ungdomarnas komplexa problematik medföra ett behov av att vidta särskilda åtgärder för att säkerställa att de inte kommer till skada eller skadar andra. Å andra sidan riskerar dessa

Kavot Zillén
*docent i offentlig rätt,
Barnrättscentrum
Stockholms universitet.*

Pernilla Leviner
*professor i offentlig rätt,
Barnrättscentrum
Stockholms universitet.*

särskilda "skyddsåtgärder" att både fysiskt och psykiskt skada barn och unga som befinner sig i en mycket utsatt situation. Det måste konstateras att rättigheter i låsta miljöer för barn och unga som tvångsvårdas kan ses som en paradox i sig.

En av de viktigaste utmaningarna för institutionsvården är att hantera individuella och komplexa vårdbehov hos barn och unga i låsta miljöer samtidigt som deras fri- och rättigheter respekteras så långt som möjligt. Möjligtvis kan det vara så att den tvetydighet som finns beträffande uppdraget vid de särskilda ungdomshemmen påverkar hur de särskilda befogenheterna används i praktiken. De problem som uppmärksammas gällande användningen av de särskilda befogenheterna, inte minst i den aktuella studien om avskiljning, uppstår alltså inte i ett vakuum utan måste betraktas och behandlas utifrån den komplexitet som uppdraget vid de särskilda ungdomshemmen faktiskt innebär.

Målsättningen att avskaffa avskiljning

En central fråga som väcks med anledning av den aktuella studien är om avskiljning som tvångsåtgärd verkligen är ett rättssäkert och ändamålsenligt sätt att skydda och stödja barn och unga när användandet av befogenheten är behäftad med så pass stora skaderisker. Precis som beskrivs i studien utsätts barn och unga i avskiljningssituationer i mycket hög utsträckning för våld. Detta trots att det kan medföra men för den unga, t.ex. i form av fysiska skador eller trauman och andra psykosociala problem. Frågan som tycks obesvarad i den rättsvetenskapliga litteraturen är om det överhuvudtaget är möjligt att använda denna åtgärd på ett rättssäkert sätt som är förenligt med barnkonventionens artiklar och barns rätt till en uppväxt fri från våld och övergrepp. I tidigare sammanhang och i offentliga utredningar har avskiljning i vissa fall problematiserats utifrån ett barnrättsligt perspektiv. Barnombudsmannen har t.ex., efter en granskning år 2008 av avskiljningar på särskilda ungdomshem, konstaterat att avskiljning står i strid med barnkonventionens bestämmelse om skydd mot kroppslig bestraffning och andra grymma eller förnedrande former av bestraffning (art. 37).¹ Krav har därför framförts om att helt avskaffa möjligheterna till avskiljning. Därefter har FN:s barnrättskommitté, både år 2009 och 2015, riktat kritik mot att Sverige fortfarande tillåter avskiljningar av barn.² I 2015 års utredning om tvångsvård för barn och unga konstaterade utredaren att målet ska vara att avskiljning helt ska avskaffas i en nära framtid. Regeringen gav därför SIS år 2018 i uppdrag att under en treårsperiod

"Frågan som tycks obesvarad i den rättsvetenskapliga litteraturen är om det överhuvudtaget är möjligt att använda denna åtgärd på ett rättssäkert sätt som är förenligt med barnkonventionens artiklar..."

rapportera om utvecklingen när det gäller avskiljning och de åtgärder som vidtagits för att systematiskt minska användningen av avskiljning med målet att åtgärden helt ska kunna avskaffas på sikt.³ Mot bakgrund av detta är det särskilt anmärkningsvärt att antalet avskiljningar istället ökat sedan 2018.⁴ Detta indikerar även Vogels studie. Utifrån ett barnrättsligt perspektiv är det ytterst angeläget att ytterligare insatser vidtas för att minska rättighetsinskränkande åtgärder mot barn och unga, särskilt när de är placerade på institution och därmed befinner sig i en mycket utsatt situation.

Proportionalitetsprincipens betydelse

Trots de problem som uppmärksammas när det gäller tillämpningen av den särskilda befogenheten avskiljning är det möjligt att det är en nödvändig åtgärd i vissa fall. Det är dock i dessa fall än viktigare att åtgärden i varje situation är proportionerlig i förhållande till ändamålet med åtgärden. Detta är också ett lagstadgat krav enligt 20 a § LVU. Mindre ingripande åtgärder ska därför alltid övervägas och användas när så är möjligt. Om andra fungerande alternativ finns, t.ex. olika icke-fysiska interventioner, så bör de alltså användas i första hand och prövas först. Utifrån Vogels studie finns en tydlig förbättringspotential i just detta avseende. Av studiens slutsatser framkommer nämligen att i en tredjedel av avskiljningarna som föranletts av att den unge är våldsam har personalen varit fysisk först, vilket indikerar att personalen istället för att lugna situation i vissa fall bidragit till en ökad våldsspiral. I enlighet med proportionalitetsprincipen har personalen i dessa situationer ett rättsligt ansvar att så långt som möjligt minimera tvång-

¹ Barnombudsmannen, årsrapport 2010, Im sorry. *Röster från särskilda ungdomshem*. Se även SOU 2015:71 s. 838.

² CRC/C/SWE/CO/4 (12 juni 2009) och CRC/C/SWE/CO/5 (6 mars 2015).

³ Prop. 2017/18:169 s. 67.

⁴ Se SiS årsrapport år 2019 s. 35 och 2020 s. 24.

och våldsanvändningen, något som möjligtvis kan förbättras genom kompetens- och kunskapshöjande insatser.

Något som ytterligare framstår som problematiskt utifrån ett proportionalitetsperspektiv är att det förekommer bristfälliga beslutsmotiveringar i avskiljningsärenden. Av studien framgår att det i en femtedel av besluten inte varit möjligt att utläsa vad som motiverat en avskiljning. Att besluten inte motiveras tillräckligt tydligt utgör ett rättssäkerhetsproblem, då det inte går att kontrollera om och hur en proportionalitetsavvägning gjorts. Detta är särskilt anmärkningsvärt då det handlar om mycket ingripande och integritetskränkande åtgärder mot barn och unga. Dessutom kan bristfälliga beslutsmotiveringar påverka möjligheterna till tillsyn och den unges möjlighet till överklagan, vilket båda syftar till att säkerställa individens rättssäkerhet och trygghet.

Negativ särbehandling av flickor

En oroväckande tendens som tycks fortsätta är att flickor i allt större utsträckning än pojkar blir föremål för avskiljning inom SiS verksamhet. Detta är något som tidigare framförts i flera framställningar och som nu åter bekräftas i Vogels studie. Skälen till denna skillnad tycks dock fortfarande vara oklara, vilket indikerar ett forskningsbehov på området. SiS har själv uppmärksammat denna problematik och i sin årsredovisning från 2020 rapporterat att vården av flickorna behöver utvecklas för att garantera deras trygghet och säkerhet. Att tvångsåtgärder och därigenom även våld i större omfattning riktas mot flickor än pojkar är problematiskt, inte minst utifrån ett diskrimineringsperspektiv. Diskrimineringsförbudet som bland annat finns i barnkonventionen (art. 2) innebär ett ansvar för staten och dess myndigheter, såsom SiS, att avstå från olikbehandling av barn baserat på en eller flera uppräknade diskrimineringsgrunder, t.ex. kön. Viktigt att påpeka är att förbudet mot diskriminering i barnkonventionen utgör en av fyra grundläggande och allmänna principer som är centrala för tillämpningen och säkerställandet av alla de rättigheter som upptas i konventionen. Ett arbetssätt som i praktiken medför att unga flickor utsätts för tvångsåtgärder i större utsträckning än pojkar innebär således en negativ särbehandling på grund av kön som kan vara svår att förena med flera av barnkonventionens artiklar såsom skyddet mot diskriminering (art 2), rätten till liv och utveckling (art. 6), skyddet mot fysisk och psykisk våld och skada (art. 19), rätten till hälsa (art. 24) och skyddet mot grym, omänsklig eller förnedrande behandling och bestraffning (art. 37).

Avslutande ord

Att använda tvångs- och kontrollåtgärder för att skydda och stödja den unga kan i sig vara en utmaning. Det kan till sin natur framstå som motsägelsefullt. Det paradoxala i SiS uppdrag ligger till stor del i att placeringen av barn och unga som vårdform innebär rättighetsinskränkningar. Vårdformen är således i grunden problematisk. Det handlar om barn och unga som är skilda från sina familjer och som tvångsvårdas i låsta miljöer där de står i ett tydligt beroendeförhållande till SiS-personal som har maktbefogenheter. Detta ställer särskilda krav på att vårdformen är trygg, säker och av god kvalitet. Tidigare studier och rapportering liksom Vogels studie visar att detta är ett svåruppfyllt krav.

Mot bakgrund av de svårigheter som uppmärksammats med dessa placeringar och då vårdformen utgör en av de mest ingripande som finns bör större insatser vidtas för att utveckla och använda alternativa vårdformer som i högre grad kan säkerställa att barn och unga får den vård och det stöd de verkligen behöver samtidigt som deras mänskliga rättigheter kan tillgodoses. Ett led i detta arbete är att i större utsträckning möjliggöra forskning som kan användas för att vidareutveckla nya och mer rättssäkra vårdformer. Sådan forskning kan t.ex. handla om hur barn och unga som är placerade på särskilda ungdomshem upplever sin situation utifrån ett rättighetsperspektiv. Dessutom behövs forskningsinsatser för att få kunskap om hur de särskilda ungdomshemmen och dess personal tolkar och tillämpar sitt rättsliga ansvar i praktiken och vad som görs för att motverka rättighetsinskränkningar. Sammanfattningsvis finns uppenbarligen behov av både andra vårdformer och utveckling av arbetssätt inom SiS, men också av mer forskning för att skapa förutsättningar för kunskapsbaserade arbetssätt. Möjligen är dock den viktigaste åtgärden ett förtydligande och medvetandegörande av att barn och unga som omhändertagits på grund av att de ansetts behöva stöd och vård har grundläggande fri- och rättigheter som ska respekteras och förverkligas. ●

2.3

MARIE SALLNÄS
PETER ANDERSSON
TOMMY LUNDSTRÖM

Socialt arbete

Maria Andersson Vogel har gjort en viktig studie om en klassisk fråga: Hur ungdomar med för omgivningen besvärande eller besvärliga beteenden ska hanteras i behandlingssammanhang. I detta fall gäller det ungdomar vid SiS ungdomshem. Med andra ord: I vilken mån ska personalen i samband med så kallade avskiljningar kunna använda våld för att skydda sig själva, andra ungdomar och materiella ting.

SiS befinner sig i en situation med tryck från olika håll, inte minst från politikens sida. Å ena sidan, förslag om att omdefiniera gränsytan till kriminalvården, dvs att betona SiS som en verksamhet som ska bekämpa kriminalitet. Alltså att i vissa delar ta efter kriminalvården, med skalskydd, hinder mot rymningar och en tydligare uppdelning mellan "de riktigt farliga" och övriga ungdomar. Å andra sidan, behandlingstanken, den ganska hårt cementerade idén om kriminalitet och utagerande beteende som i huvudsak orsakade av sociala eller psykosociala problem, vilka ska mötas med behandling, en stabil miljö, goda relationer mellan ungdomar och personal och evidensbaserade metoder. Det är ingen lätt uppgift, särskilt i en tid när gängkriminalitet och hur den ska bekämpas står högt på den politiska dagordningen. I det sammanhanget är det värt att påminna om att de ungdomar som vistas på SiS institutioner knappast är en homogen grupp. Här finns både offer och förövare, ungdomar som både utsatts och som utsätter andra. Det märks inte minst i den stora andelen flickor som inte i första hand placerats på grund av kriminalitet, men som har omfattande psykosociala problem.

Marie Sallnäs professor i socialt arbete, Stockholms universitet.

Peter Andersson fil.dr. i socialt arbete, Stockholms universitet samt legitimerad psykoterapeut. Har disputerat med avhandlingen "Hot, våld och emotionellt arbete på de särskilda ungdomshemmen. Personalens berättelser" (2021).

Tommy Lundström professor i socialt arbete, Stockholms universitet.

Spänningsfältet mellan straff och behandling är urgammalt, men idag tillkommer ytterligare en aspekt: barnrättsperspektivet. Idag ska ungdomar ses som rättighetsbärare, det gäller alla ungdomar, även de som finns vid SiS institutioner. Avskiljning är naturligtvis en inskränkning i deras rätt. Hur kan man se på avskiljningar vid SiS ur ett barnrättsperspektiv? Vilka komplikationer följer av att det inte sällan rör sig om "besvärliga" ungdomar? Måste barnrättsperspektivet i något avseende problematiseras just när det gäller ungdomar vid SiS? Det är frågor som väcks när man läser Maria Anderssons Vogels studie.

Studien kan på ett sätt beskrivas som saklig och utan överord. Vogel har helt enkelt systematiskt gått igenom samtliga beslut om avskiljningar som SiS personal har fattat under 2020, samt ett slumpat antal från 2019, sammanlagt så många som 1788 beslutsredovisningar. Sedan har hon frågat sig i vilken grad de fysiska interventionerna går att betrakta som våld och utifrån det på vilket sätt våld har använts. Utgångspunkten har varit att våldet kan upplevas som just våld av ungdomarna, oavsett vad som varit personalens motiv och oavsett hur legitimt beslutet varit.

Antalet avskiljningar tycks öka snara än minska och det märkligaste är kanske att de ökat särskilt mycket för flickor. För en utomstående betraktare förefaller pojkar som de farligaste och mest våldsamma, men flickor är helt klart överrepresenterade när det gäller avskiljningar. Varför frågar man sig? Det material som Maria Andersson Vogel analyserat kan inte användas för att besvara frågan, men den pockar onekligen på svar. Vogel skriver att ett första steg att minska våldet är att identifiera det våld som faktiskt förekommer. Till detta kan man lägga betydelsen av att gå närmare och försöka få grepp om de händelseförlopp och den interaktion mellan ungdomar och personal som finns i och runt avskiljningssituationerna, även om det som författaren skriver är komplexa situationer där det ibland är mycket svårt att utläsa tydliga kausala förlopp.

Utöver de ovan beskrivna grundläggande slutsatserna kan författaren också konstatera att dokumentation och regelefterlevnad sviktar ibland. Man frågar sig vilken betydelse det har? Är det viktigt med bättre dokumentation om bakgrunden till beslut om avskiljning? Ja, på det sättet att det ger en möjlighet att åtminstone på textnivå, i efterhand se vad som hände (och att göra studier som Vogels). Viktigt är att man via beslutsredovisningarna lättare ska få ett grepp om de situationer då

ungdomar utsätts för den ena avskiljningen efter den andra och där avskiljningar pågår längre än de tillåtna fyra timmarna.

Men man ska inte tro att bättre dokumentation är en kungsväg till förbättring. Vogel skriver i studien att våldet måste synliggöras, först därefter går det att arbeta med våldet och dess konsekvenser. Det stämmer! SiS borde ta denna rapport och dess innehåll som utgångspunkt för ett förändringsarbete när det gäller personalens fysiska interventioner. Men precis som framhålls i studien, det handlar inte om att skuldbelägga personalen utan i stället om att utöka och fördjupa medvetenheten och kunskapen om vad våld är. Vogel nämner att det finns studier som undersökt förhållningssätt som är icke-fysiska vid konflikter och aggressioner från ungdomar. Det som kan skönjas är bland annat behovet av en utökad kritisk självreflektion som kan tänkas gynna både personal och ungdomar. I bästa fall kan det också ge sekundära vinster genom att kulturen på ungdomshemmet förändras. Det är viktigt att personalen erbjuds utrymme att individuellt och i grupp få möjlighet att samtala och tänka om det arbete de utför. De särskilda ungdomshemmen definieras ofta som kontrollerande och slutna, men samtidigt är det en arbetsplats fylld av känslor. Det har pekats på att personal vid ungdomshemmen saknar ett emotionellt språk för det arbete de utför och att ett sätt att börja skapa ett sådant språk är strukturerad kollegial handledning – ett forum där våldet och dess konsekvenser på arbetsplatsen skulle kunna få en framskjuten roll. Den komplexa problembild personalen möter hos ungdomarna ställer stora krav på bemötande, handledning och adekvat utbildning. Vogels studie leder av förklarliga skäl framförallt till tankar om personalens agerande i avskiljningssituationer. I ett bredare perspektiv är det naturligtvis också viktigt att diskutera institutionsmiljön som sådan och dess betydelse för potentiellt våld: Hur stora ska institutioner och avdelningarna vara, hur ska tid och rum organiseras, i vilken grad ska olika grupper av ungdomar blandas respektive hållas isär och inte minst vilka ungdomar ska faktiskt vara vid SiS institutioner? Också dessa frågor är mer eller mindre eviga, men icke desto mindre har SiS en viktig roll i att utveckla och förbättra vården så att våldsutövande minimeras. ●

”SiS borde ta denna rapport och dess innehåll som utgångspunkt för ett förändringsarbete när det gäller personalens fysiska interventioner.”

2.4

JENNIE LINDE
SABINA BJÖRK

Tidigare anställda på SiS

För den som har inblick i verksamheten på Statens institutionsstyrelse (SiS) så innebär Maria Andersson Vogels studie inga nyheter. Omfattande användning av avskiljningar, högre avskiljningstal för flickor än för pojkar, situationer som eskalerar på grund av personalens agerande och ”rena” fasthållningar som inte leder till avskiljningsrum. För den som har inblick är det däremot svårt att förstå varför det ens är en fråga om avskiljningar bör betraktas som våldsanvändning eller inte. Den som jobbar i ungdomsvården vet att när ett barn är så upprört och utagerande att avskiljning vidtas, ja, då kommer inte barnet att följa personalens anvisningar frivilligt och följsamt låta sig guidas till ett avskiljningsrum. Då går larmet, fler personal sluter upp och NPPL-greppen används, med fysisk kraft och smärtpåverkan. SiS-personal beskriver det ofta själva som ”lagligt våld”. Barnen som utsätts berättar om panik över att inte kunna andas, om smärta, om blåmärken, skrapsår och armar som bryts bakåt. Fysiska ingripanden innebär också stora risker för personalen, både i det akuta skedet men också på lång sikt. Avskiljningar är per definition våldsamma ingripanden, för alla inblandade. Vogels studie ger nu allmänheten inblick i det som SiS och de placerade barnen länge vetat om.

Det som också varit känt i myndigheten sedan länge, men som inte återfinns i studien, är att ju yngre ett barn är, desto större risk löper hen att bli avskild. Det finns ett besvärande intersektionellt perspektiv i avskiljningsstatistiken: om du är flicka och 12–13 år gammal, då är risken stor att du ska bli utsatt för den mest ingripande tvångsåtgärden. Inte

Jennie Linde handledare och utbildare inom HVB, LSS och SiS med särskilt fokus på barn och unga med NPF-diagnoser, hantering av utmanande beteende, lågaffektivt bemötande och metoden Studio3. Författare till När samhället är förälder – Stöd och pedagogik i arbetet med placerade barn (2021).

Sabina Björk fd. verksamhetsutvecklare i SiS ungdomsvård. Arbetar idag med systematiskt kvalitetsarbete inom LSS och socialpsykiatri.

de äldre pojkarna, inte de gängkriminella, inte de med störst våldskapital. Och det finns mer som är besvärande. Ett fåtal barn och unga på SiS står för en stor andel av den totala mängden avskiljningar. Den gemensamma nämnaren för dessa barn är att de har funktionsnedsättningar av det slag som faller inom ramen för personkrets 1, Lagen om särskilt stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS).

Det är alltså barn och unga med autismspektrumtillstånd och/eller utvecklingsstörning som löper störst risk att bli föremål för våld på SiS.

De barn vi talar om har behov av insatser enligt rättighetslagstiftningen LSS. Men de placeras på låsta institutioner och utsätts för våldsamma ingripanden. Myndighetens syn på barnen påverkas av de kontextuella ramar som bland annat lagstiftningen ger. Kulturen inom SiS gör att barnens beteende tolkas utifrån ett perspektiv av kriminalitet eller antisocialitet – och gensvaret från personal blir därefter. Anpassningarna och stöd utifrån barnens behov uteblir och kompetensen saknas.

Det finns alternativa och mer proaktiva sätt att hantera utmanande och våldsamt beteende från barn än genom avskiljningar. Det gäller alla barn, oavsett om de har funktionsnedsättningar, posttraumatiskt stressyndrom, självskadebeteenden eller andra diagnoser. Det görs i LSS-verksamheter, i familjehem, i skolor, på HVB-hem och på många andra platser i samhället. Kunskapen är ofta för låg överlag i samhället, men bara på SiS ges möjligheten att avskilja. Varför anses avskiljning vara ett oundgängligt verktyg just i den statliga tvångsvården av barn?

SiS menar att ett förbud mot avskiljningar inte är en framkomlig väg och att det i vissa situationer är nödvändigt. Ansvarigt statsråd har sagt att det är naivt att tro att barnen på SiS skulle kunna vårdas utan möjligheten till avskiljning. I förlängningen innebär resonemanget att de så kallade "särskilt svårbehandlade barnen" indirekt bär skulden för den våldsanvändning de själva utsätts för. Retoriken är djupt bekymmersam från ett barnrättsperspektiv och direkt felaktig i sak. Såväl forskning som praktik visar att det går att bemöta utagerande och våldsamt beteende så att behovet av våldsanvändning minskar eller helt uteblir.

”Det är alltså barn och unga med autismspektrumtillstånd och/eller utvecklingsstörning som löper störst risk att bli föremål för våld på SiS.”

Exemplen på alternativa sätt att hantera utmanande beteenden kan till och med hämtas från SiS själv. Ett så kallat "svårbehandlat" barn kan på en SiS-institution avskiljas 30–40 gånger, medan det på nästa ungdomshem inte avskiljs alls.

Skillnaderna i avskiljningstal mellan SiS-institutionerna är mycket stor, vilket talar för att det finns helt avgörande faktorer som påverkar användandet av avskiljningar utöver barnen själva. Lägg där till att samma barn som ena dagen finns på SiS, och utsätts för upprepade avskiljningar, dagen efter utskrivning förväntas, och kan, tas omhand utan befogenheten att avskilja. De bakomliggande orsakerna till avskiljningstalen måste alltså sökas bortanför barnet, med riktning mot den egna organisationen, ledarskapet, kunskapsnivån, kulturen och lokaler-nas utformning.

Utifrån vår erfarenhet ser vi att ett tydligt ledarskap varit en avgörande faktor för att minska avskiljningstalen. Utan ledarskap sker ingen förändring, oavsett hur mycket resurser, insatser eller utbildningar som tillförs verksamheten. För att minska användningen av avskiljningar behöver de stora riskerna med avskiljningar tillerkännas, våldet vid tvångsåtgärderna benämnas och målsättningen att minska användandet formuleras. Om ledningen inte gör det tenderar avskiljningstalen att förbli höga, eller till och med öka. Det är oroande att det är precis en sådan ökning som skett. Mellan år 2018 och 2020 ökade avskiljningarna med 74 procent inom SiS. Mot bakgrund av att det är flickor, de yngre barnen och unga med funktionsnedsättningar som avskiljs mest så måste en förändring ske.

En psykolog på SiS sa en gång att det kanske inte är så svårt att förklara varför avskiljningar används så frekvent på just yngre flickor – "Därför att det går att lösa konflikter med dom på det sättet." Och kanske är förklaringen så enkel. Men det går att göra på andra sätt också. Förutsättningen är att regering och SiS ledning prioriterar frågan, pekar med hela handen, välkomnar relevant forskning och implementerar och följer upp alternativa metoder på ett systematiskt sätt. ●

2.5

Tom Palmstierna
*docent, Karolinska Institutet;
 överläkare, rättspsykiatriska
 öppenvården, Beroendecen-
 trum Stockholm; professor,
 det medisinske fakultet,
 Norges teknisk-naturvitenska-
 pelige universitet (NTNU),
 Trondheim, Norge.*

TOM PALMSTIERNA

Psykiatri

Institutionell tvångsvård förekommer överallt i världen och genom hela historien. Föremål för tvångsvård är i allmänhet psykiskt sjuka, allvarligt kriminella med psykisk sjukdom, ungdomar med stora svårigheter och /eller kriminalitet samt i Sverige även för personer med svårt missbruk. Den vetenskapliga litteratur som finns i fältet berör framförallt vuxna inom mentalsjukhus och inom rättspsykiatriska institutioner även om en mindre del handlar om ungdomar. Aspekter på tvångsvård och tvångsångripanden har diskuterats vetenskapligt och i den allmänna opinionen allt sedan psykiatri för drygt 200 år sedan etablerades som en självständig medicinsk disciplin, dvs långt innan det fanns effektiva behandlingar för vare sig psykisk sjukdom, beteendestörningar eller missbruk.

Systematiska genomgångar av vetenskaplig litteratur de senaste 30 åren visar väsentligen samma resultat. Tvång och tvångsångärder har i sig ingen gynnsam behandlingseffekt. Däremot finns det stora risker för allvarliga och långsiktiga fysiska och psykiska skador på både personal och intagna. De slutsatser som dras i litteraturen är i allmänhet att tvång och tvångsångärder ska syfta till att skydda, undvika att skada och genomföras på ett skonsamt, respektfullt och värdigt sätt när de är nödvändiga.

Redan tidigt konstateras i litteraturen att förekomsten av tvångsångärder inte är avhängigt de intagnas karaktäristika. Det är en stor variation mellan institutioner med samma klientuppdrag. Återkommande förklaringar till detta brukar vara att det finns varierande nationella, regionala och lokala kulturer inom institutioner samt att verksamheter

har olika organisatoriska och ledarskapsmässiga och personalmässiga förutsättningar. Erfarenhetsmässigt kan noteras att institutioner som isoleras professionellt med personal som är omotiverad för uppdraget, antingen på grund av eget ointresse eller för att organisationen inte uppmuntrar professionalism och respekt, drivs in i repressiva kulturer med oreglerade våldshändelser mot intagna. Vetenskaplig litteratur visar bland annat att ålder, könsfördelning och vårdutbildningsnivå har avgörande betydelse för förekomsten av våld och tvångsångärder på institutioner. Ju jämnare könsfördelning personalgruppen har, ju äldre den är och ju mer vårdutbildning den har, desto mindre av oönskade händelser i form våld och tvångsångärder inträffar. Dessutom, om institutioner övergår från generella hanteringsrutiner till individualiserad personcentrerad vård och proaktivt förebyggande arbete så minskar antalet tillfällen av våld och tvång.

Förebygga våld och tvångsångärder, att skifta från reaktiv till proaktiv

Att förebygga våldsincenter och tvångsångripanden är således i första hand en fråga om organisation, utbildning, könsfördelning i personalgruppen och vårdkultur. Institutioner som har påtagligt mycket av våld och tvångsinslag präglas i allmänhet av brister i dessa avseenden och tenderar att utveckla en personalgrupp som blir repressiv och antiterapeutisk med inslag av pennalism och farliga fysiska interventioner. Dessa institutioner har i allmänhet varit övergivna av ledarskap och kompetens vilket leder till en primitivisering av personalgruppens hållning till klienterna.

Utvecklingen de senaste decennierna avseende institutionsintegrerade program för att möta våld från intagna och hur tvångsångärder ska genomföras har förändrats från ett reaktivt till ett proaktivt förhållnings-sätt. Internationella nätverk har bildats (ENTMA) för att sätta standard för vålds- och tvångsprogram där ansatsen är en proaktiv hållning med förståelse av aggression som fenomen, korttidsprediktion av risk för våld inom institutionen, de-escalation tekniker i samtal och interaktion, fysiska interventioner som fokuserar på "non-pain" tekniker som är enkla och inte kräver kampränade unga män med stor muskelmassa, organiserat och strukturerat lågaffektivt agerande samt post-incident reviews. "Pain-inducing" tekniker, dvs sådana fysiska interventioner som avser att påföra smärta för att betvinga individen har i moderna program övergivits. Dels för att det är en omoralisk hållning att använda sin makt på det viset mot en i grunden maktlös klient och dels för att det

skapar inte bara fysisk smärta utan även långsiktigt allvarliga post-traumatiska problem som klienten måste hantera i framtiden. Det traditionellt reaktiva förhållningssättet med bland annat smärt-påförande tekniker har passerat sitt bäst-före datum.

”Det traditionellt reaktiva förhållningssättet med bland annat smärtpåförande tekniker har passerat sitt bäst-före datum.”

No Power – No Lose (NPNL)

NPNL är ett kort undervisningsprogram. Det är i förhållande till omfattningen av tvångsvård inom SiS en mycket begränsad utbildningsinsats som inte kan förväntas ha en genomgripande påverkan på vårdkultur på en institution. Utbildningsinsatser måste vara betydligt mer omfattande, såsom t ex Bergenmodellen inom bland annat Stockholms psykiatri eller dess norska förlaga ”Møte med aggresjonsproblematikk”, MAP. I NPNL utgörs en oproportionerligt låg andel av aggressionsförståelse och det är en övervikt av biologiska aspekter på aggression. Underprioriterat är centrala aspekter om förebyggande, prediktion, samspel mellan personal och intagna liksom lågaffektivt bemötande. När det gäller de fysiska ingripandena finns i NPNL en del smärtframkallande tekniker för att bemästra agerande som moderna program nationellt och internationellt har övergivit. Dessa har övergivits dels för att det finns en etisk/moralisk aspekt utgående från den omaka maktbalans som alltid finns mellan vårdare och vårdad och dels för att fysiskt smärtsamma tekniker kan medföra svåra fysiska skador. Om man till exempel utför tekniker där man lägger ner en klient som dessutom är agiterad, på mage, böjer upp benen och trycker över rygg så behövs inte mycket för att det ska inträffa så kallad ”restraint related death”.

I min bedömning har jag jämfört NPNL-programmet med andra program, konsulterat MAPs utvecklare och även gått igenom ENTMAS standard. Enligt min bedömning bör SiS se över NPNL och bredda dess innehåll, både teori och praktik. Man bör prioriterat skala upp utbildningen med program med betydligt mer omfattande kursinnehåll. Man behöver se över organisatoriska och institutionella strategier för förebyggande och uppföljning enligt den evidens som finns. Risken med att inte ta detta på allvar och satsa seriöst, ekonomiskt och kontinuerligt med mer omfattande utbildning kommer resultera i återkommande vårdskandaler med obotliga skador på klienter och personal. ●

2.6

MIKAEL EMSING
ROGER SÖDERLUND

Polisiär konflikthantering

I denna kommentar har vi utgått från en rad frågeställningar från Barnrättsbyrån¹, studien *I vilken utsträckning innebär avskiljningar våld mot barn och unga vid särskilda ungdomshem?* samt de filmer som SiS använt som en del i utbildningsprogrammet *No Power No Lose (NPNL)*. Till stor del utgår kommentaren från generella principer, som gäller oavsett vem som är föremål för en intervention, men självklart måste detta förstås ur perspektivet att i SiS verksamhet är det barn som är föremål för interventionen, barn som dessutom ofta varit utsatta för diverse trauman och lider av psykiska problem.

Till att börja med kan det, efter att ha läst studien och tagit del av kompletterande material, konstateras att personalen på SiS-hem arbetar i en mycket komplex och utmanande miljö, med en stor spridning vad gäller ålder och skäl till placering hos de barn och ungdomar de är satta att vårda. Lägg därtill att majoriteten av ungdomarna lider av någon form av psykiatrisk diagnos, exempelvis PTSD och därigenom har ett särskilt stort behov av trygghet och omvårdnad. Likt Maria Andersson Vogel vill också vi betona att vår kommentar till studien inte handlar om att vare sig recensera eller skuldbelägga personal som individer, utan snarare peka på vad vi utifrån våra erfarenheter och det material vi tagit del av, tror skulle kunna bidra till att ge bättre förutsättningar för personalen att genomföra sina arbetsuppgifter på ett adekvat sätt och därigenom en god vård för de som ska vara det självklara fokusområdet i detta: ungdomarna som vårdas på dessa institutioner.

Mikael Emsing fd polis och instruktörsutbildare inom polisiär konflikthantering (Polkon) samt polislärare på polisutbildningen i Umeå. Doktorand på Institutionen för epidemiologi och global hälsa, Umeå universitet, med fokus på samband mellan konflikthantering, personlighet och mental hälsa bland svenska poliser.

Roger Söderlund polis och instruktörsutbildare inom polisiär konflikthantering (Polkon) samt polislärare på polisutbildningen i Umeå. Samordningsansvarig för utbildningen inom Fysiska Metoder och Tekniker (FTM) samt konflikthantering och kommunikation.

En likartad metod

De tekniker och metoder som förevisas på de filmer som gjorts tillgängliga, bär stora likheter med de tekniker som lärs ut och tillämpas inom den polisiära konflikthanteringen. De skillnader som kan uttydas av filmerna får snarast sägas vara på detaljnivå, även om dessa detaljer kan vara av vikt både för personalen och klientens säkerhet och möjligheten att genomföra teknikerna utan att orsaka skador. Av utrymmesskäl är det inte möjligt att gå igenom varje enskild teknik, men några skillnader och likheter mellan tekniker och metoder i NPNL och den polisiära konflikthanteringen (Polkon) fysiska tekniker och metoder (FTM) kan i sammanhanget vara värda att belysa. Inom ramen för Polkon så lärs fler tekniker och metoder, samt variationer av dessa ut än vad som visas på NPNL-filmerna. Exempelvis finns fler varianter av nedläggningar i olika riktningar (framåt/bakåt), och numerär (en till tre poliser). En annan skillnad är att de tekniker som lärs ut inom Polkon heller inte har en lika tydlig indelning i nivåer (1,2,3 osv...) som det material som ligger till grund för NPNL. Teknikerna inom Polkon delas snarare in efter funktion än nivå av motstånd. Detta då alla situationer i vilka ett fysiskt ingripande sker är dynamiska och det alltid är upp till individen eller individerna som genomför ingripandet att bedöma vilken teknik och kraft som är lämplig utifrån såväl behovs- som proportionalitetsprinciperna i Polislagen.

Ur ett pedagogiskt perspektiv är det förstuds fullt rimligt att, med tanke på skillnader i utbildningarnas längd och mängden träning, begränsa antalet tekniker som lärs ut. Att dela in tekniker i nivåer kan också ha pedagogiska fördelar med tanke på utbildningens längd och att det därför är nödvändigt att ge personer utan tidigare erfarenhet en slags modell att förhålla sig till vad gäller när och hur teknikerna kan tillämpas, men detta innebär också en risk att tillämpningen i dynamiska situationer blir statisk.

¹ Är NPNL:s grepp och tekniker att likställa med polisens metoder? Kan dessa tekniker likställas med våld? Kan de antas orsaka smärta?

”De tekniker och metoder som förevisas på de filmer som gjorts tillgängliga, bär stora likheter med de tekniker som lärs ut och tillämpas inom den polisiära konflikthanteringen.”

Här förtjänar det att betonas att exempelvis en polis som misstänks för brott i samband med ett ingripande i princip aldrig kan hänvisa till att ”så lärde vi oss på skolan”. Detta innebär att den enskilde måste ha förmåga att på kort tid, i dynamiska och föränderliga skeenden kunna göra en bedömning av behovet av att använda våld för att genomföra åtgärden, proportionalitet mellan målet med åtgärden och de medel som används, samt ”övriga omständigheter”. Rätten att använda våld med *laga befogenhet* är för en polis i sammanhanget relativt tydlig och regleras i polislagens 10 samt 8 §. För personalen på SiS så är denna rätt inte alls lika tydligt reglerad, vilket inte minst blir tydligt i JO:s utlåtande i samband med inspektion av SiS ungdomshem vilka refereras i studien, vilket ytterligare adderar till komplexiteten i att fatta korrekta beslut för den enskilde individen.

Smärta

Alla tekniker som innebär någon form av påverkan av en annan persons rörelsefrihet, där den som ingriper använder fysisk kraft för att kontrollera en annan, *kan* innebära fysisk smärta och risk för skador. Smärta, eller upplevelsen av fysisk smärta är förstuds en subjektiv bedömning och påverkas av en mängd faktorer såsom graden av motstånd, rörlighet i muskler och leder, tidigare skador och personen som är föremål för ingripandets sinnesstämning m.m. De biologiska förklaringarna till upplevelse av smärta är komplexa och utanför ramarna för denna text, men en person som befinner sig i ett ”fight or flight”- tillstånd känner inte nödvändigtvis smärtan i stunden då kroppen blockerar förnimmel-sen av smärta till förmån för att kunna agera. Detta får i sin tur konsekvenser för den som utför teknikerna, inte minst då dessa utförs i syfte att genomföra en tjänsteåtgärd och inte i så kallat *nödvärn*. Ett konkret exempel på en teknik med hög skaderisk är exempelvis *Förflyttningsteknik nivå 3* (Skuldergrepp, ett transportgrepp), i vilken påverkan på framförallt axelleden blir stor, även vid ett tekniskt korrekt utförande. Det är långt ifrån säkert att personen som tekniken utförs på signalerar smärta i stunden, vilket ställer stora krav på ett tekniskt korrekt utförande med väl avvägd kraft då personen inte nödvändigtvis visar att det gör ont och det heller inte krävs mycket kraft för att orsaka skada.

I studien lyfts också fram att smärta i utbildningsmaterialet framhålls som ett sätt att få kontroll på den som ingripandet inriktar sig på. Utöver etiska aspekter av att medvetet tillfoga annan smärta, inte minst ett barn eller ungdom, är det också värt att påpeka att en person som

befinner sig i affekt (ex. ilska och/eller rädsla) i stunden kan uppleva risken för skada som ett "rimligt pris" och inte avbryta sitt beteende. Att då exempelvis påverka en led genom att översträcka den, måste ske med stor försiktighet och omdöme.

Vår bedömning är att teknikerna som förevisas kan sägas vara en form av våldsanvändning och att de därigenom kräver stöd i lag, exempelvis genom laga befogenhet eller någon ansvarsfrihetsgrund såsom nödvärn. Annika Norée, docent i juridik belyser denna fråga i boken *Polisers rätt till våld*. Här framgår tydligt att våld mot person inte bara innefattar fysiska angrepp som är att likställa med misshandel utan också "... lättare eller kraftig beröring av någon annan med händer, fötter eller hela kroppen, det vill säga ett sådant våld som normalt straffas som *ofredande*".

Avslutande kommentar

I texten ovan har vi som redan nämnts till stor del utgått från de filmer som gjorts tillgängliga från NPNL. I dessa filmer genomförs teknikerna i en kontrollerad miljö mot en figurant som inte på ett tydligt och aktivt sätt sätter sig till motvärn fysiskt. Ur ett pedagogiskt perspektiv får detta anses som fullt rimligt och nödvändigt för att kunna förevisa centrala och viktiga aspekter i de tekniker som utförs. I den polisiära konflikthanteringen finns liknande filmer och studenterna får också börja med att öva tekniker med lite eller inget fysiskt motstånd från den de ingriper mot.

Det är dock tillämpningen av dessa tekniker i "skarpa situationer" som blir det viktiga. Konfliktsituationer, oavsett om de sker i en polisiär kontext, på SiS eller i privatlivet är dynamiska och komplexa. Innefattar situationen dessutom barn och ungdomar som lider av trauman och psykiatriska diagnoser blir det om än ännu viktigare att tillämpningen av fysiska interventioner sker på ett väl avvägt sätt och att det naturligtvis alltid är den sista utvägen. Detta ställer stora krav på såväl verksamheten som helhet såväl som de individer som arbetar inom verksamheten. Den bristfälliga redovisning av de tillfällen då fysiska interventioner använts, vilket lyfts fram i studien, är också ett område som för såväl rättssäkerhet som möjlighet att utveckla verksamheten och rutiner kring dessa, är nödvändigt att utveckla. ●

2.7

ANDREW MCDONELL
BO HEJLSKOV ELVÉN

Psykologi

Vogels analys är viktig av flera orsaker. Dels beskriver den en olaglig praxis som finns på ungdomsvårdsinstitutioner inom SiS i dag, dels ger den en aktuell bild av statens våld mot barn trots att barnaga förbjöds i alla sammanhang för över 40 år sedan.

I studien beskrivs våldet som används inom SiS i syfte att föra barn till avskiljning samt för nedläggning och fasthållning mot vägg eller golv. De metoder som beskrivs är de som ingår i SiS egenutvecklade metod *No Power No Lose* (NPNL). Vi har tagit del av beskrivningar av de olika teknikerna och även instruktionsfilmer för personal inom SiS, där teknikerna visas. Teknikerna har sin grund i den metodtradition som kallas *control and restraint*, utvecklat för polisarbete. Teknikerna har flera problem, vilket också framgår av studien. Vi vill i denna kommentar fördjupa vilka problemen är och peka på alternativ.

I vårt arbete med metodutveckling har vi identifierat problem med fysiska interventioner som har fått bilda principer för de metoder vi arbetar med. Vid en genomgång av de tekniker som utgör NPNL ser vi att metoder med stora risker används. Dessa risker är:

Risk för skador

En av de principer vi arbetar med är att det inte får finnas risk för skada på personen vi arbetar med. I SiS målgrupp, där 71 % har en funktionsnedsättning eller psykiatriskt tillstånd torde det vara självklart. Ändå ser vi att de tekniker som utgör NPNL innebär stora risker:

Andrew McDonell och Bo Hejlskov Elvén är psykologer som arbetar och forskar kring beteendeproblem inom omsorg och pedagogik, med specifikt fokus på personals våld mot de personer de arbetar med. Andrew McDonell har arbetat i fältet med metodutveckling av fysiska interventioner, forskning och utbildning sedan 1980-talet och Bo Hejlskov Elvén har arbetat med metodutveckling primärt kring bemötande och våldsförebyggande sedan millennieskiftet. De båda är knutna till Birmingham City University, Departement of Health, Education and Life Sciences som professor respektive doktorand.

– Personal instrueras i att hålla om ungdomars handleder. Om man håller om en handled i en situation där ungdomen gör motstånd finns det risk för skador på ledband, muskelfästen och ben (i form av frakturer). I de metoder vi arbetar med håller man mitt mellan handled och armbåge, vilket innebär betydligt mindre risk.

– Personal instrueras i att hålla i ungdomens axel och dra dennes sträckta armar bakåt, både i förflyttning och i fasthållning mot vägg. Detta lägger stort tryck på axelleden, vilket innebär risk för skador på ledband och muskelfästen, och även risk för att dra axeln ur led. I de metoder vi arbetar med drar personal aldrig i armar just på grund av dessa risker.

– I NPNL-tekniken *förflyttning nivå tre* förstärks detta genom att föra ungdomens armar helt bakom ryggen och vika upp dem längs ryggen. Personalen instrueras i att pressa ungdomens armar över personalens arm på ett sätt som lägger stort tryck på ungdomens armbåge. Även denna teknik innebär stora risker för skador i ledband och armbågsled. Tekniken innebär även en risk att ungdomen faller huvudstupa utan möjlighet att skydda sitt ansikte med händer och armar. Skulle det hända finns även risk att greppet personalen har om armarna på ungdomens rygg innebär att armarna bryts eller att armbågsleden skadas. Metoden innebär en risk vi bedömer som helt ur proportion med SiS uppdrag, inte minst när vi beaktar att merparten av de som utsätts för metoden är ungdomar (yngre flickor är till och med överrepresenterade) med funktionsnedsättningar eller psykiatriska tillstånd. Inom LSS, där personer med betydligt större funktionsnedsättningar och där våld mot personal är betydligt vanligare, finns inga befogenheter att förflytta eller avskilja. Om avskiljning inte ingick i SiS särskilda befogenheter tror vi inte att förflyttning hade använts alls. I våldssituationer är det betydligt enklare att flytta den som utsätts än den som slåss.

Risk för dödsfall

För oss är det självklart att de metoder som används mot barn och ungdomar och mot personer med funktionsnedsättningar eller psykiatriska tillstånd inte innebär livsfara. Dokumentationen för risk för dödsfall är omfattande, så det framstår för oss obegripligt att SiS använder sig av vissa tekniker:

”Dokumentationen för risk för dödsfall är omfattande, så det framstår för oss obegripligt att SiS använder sig av vissa tekniker.”

– NPNLs teknik för nedläggning innebär att ungdomen tvingas ner på mage. I instruktionen nämns att man bör göra det på en madrass, men praxis enligt Vogels studie innebär även mot golvet. Sedan ska personal trycka fast ungdomens armar och ben mot golvet. Det finns mängder med dokumenterade dödsfall i fasthållning på mage, även svenska dödsfall (som Christer Magnusson i Uppsala, 2006, dokumenterat av bland andra SVT i Uppdrag granskning), varför de flesta nutida metoder inte använder sig av det. Det finns inga ofarliga sätt att hålla fast en person (Aiken m.fl. 2011), men det absolut mest farliga är fasthållning på mage. I en forskningsrapport som specifikt tittade på dödsfall i fasthållning hos barn och ungdomar kunde Nunno och kollegor visa att i 28 av 38 dödsfall i fasthållning i barn- och ungdomsvård i USA mellan 1993 och 2003 var dödsorsaken positionell asfyxi på grund av fasthållning på mage (Nunno m.fl. 2006).

Vi arbetar inte alls med fasthållning, utan med fysiska avledningar, där personal rör sig med ungdomen under väldigt kort tid, under 10 sekunder. Ungdomen håller sig på benen under interventionen, som genast upphör om ungdomen går ner på knä, mage eller rygg, varefter personal avlägsnar sig. Orsaken är risken för asfyxi och även för mjölk-syrerelaterade dödsfall i överansträngning. Det finns metoder med bra resultat även för extremt våldsamma situationer, metoder utvecklade för LSS-området, där personalen inte har särskilda befogenheter. Vi arbetar med en av dessa, metoden Studio 3.

Risk för smärta

Smärta ökar stress och adrenalin, och leder ofta till upptrappning av en konfliktsituation. Vi har valt att inte rekommendera metoder med risk för smärta dels av etiska orsaker, dels på grund av risken för våldsupp-trappning. Vi vill återigen påpeka att 71 % av de ungdomar som finns inom ungdomsvården enligt SiS har en funktionsnedsättning eller psykiatrisk problematik, vilket borde innebära en extra varsam vård.

– SiS beskriver själva att förflyttningsteknikerna innebär smärta, primärt kopplat till att leda ansträngs. Smärtrisken är således kopplad till risken för leddskador. Tanken bakom smärtna metoder inom *control and restraint*-traditionen är att smärta kan motivera en person till ett önskat beteende i syfte att undvika smärtan. Förflyttningsteknikerna i NPNL bedömer vi vara smärtna i den traditionen. Vi har jobbat med fysiska interventioner i många år, men har inte upplevt ett behov av smärtna metoder. För oss framstår de som rena övergrepp, inte minst i ljuset av att Sverige var först i världen att förbjuda barnaga.

Risk för trauma

Många av de ungdomar som är i SiS vård har enligt SiS redan en PTSD-diagnos. Risken att traumatiseras ytterligare är förhöjd hos personer med tidigare trauma. Dessutom är risken att traumatiseras större hos ungdomar med funktionsnedsättningar (Lowe m.fl. 2018) och personer med psykiatriska tillstånd (Grubaugh m.fl. 2011). Studier har även visat att enbart det att vara frihetsberövad ökar risken för PTSD (Ternes, Cooper & Griesel 2019). Diagnoskriterierna för PTSD har stramats upp senaste åren. De kriterier som finns i diagnosmanualerna ICD 11 och DSM 5 beskriver att PTSD kan uppstå efter en upplevelse av livsfara. Därutöver kan komplex traumatisering (CPTSD) uppstå efter många mindre traumatiska händelser (Bryant 2019). Personer med funktionsnedsättningar som ADHD eller autism har på grund av kognitiva svårigheter ofta svårigheter att bedöma faran, och beskriver ofta den ångest och skräck de upplevt i en fasthållning som dödsångest utifrån föreställningen att de faktiskt kommer att dö i fasthållningen (se exempelvis Robison, 2018). Det innebär risk för PTSD. Enligt SiS själva förekommer fasthållningar och avskiljningar mest inom den grupp på SiS där funktionsnedsättningar är vanligast: yngre flickor. Detta är ytterligare en orsak till att vi inte rekommenderar fasthållning; risken att hållas fast är större hos personer som har större risk att traumatiseras.

Avslutning

Sammantaget förvånas vi över att tekniker med så pass stora risker används inom en statlig myndighet. Att de används av myndigheter där staten gett särskilda befogenheter på grund av kriminella handlingar kan vi diskutera; vi har i andra sammanhang framhållit att det finns alternativa metoder utan de risker metoder med bas i *control and restraint* innebär. Vi anser det dock anmärkningsvärt att Sverige ger befogenheter

att låsa in ungdomar på väldigt lösa grunder utan dom för kriminella handlingar, inte minst därför att många av de inlåsta ungdomarna enligt SiS har funktionsnedsättningar och psykiatriska tillstånd. Ännu mer anmärkningsvärt är att dessa ungdomar sedan utsätts för våld utöver vad lagen medger, med metoder som SiS till och med beskrivit och gjort instruktionsfilmer om i utbildningssyfte. Metoder, som innebär stora risker för både fysiska och psykiska skador. Vi förvånas även av att tillsynsmyndigheterna, för tillfället IVO, inte tydligare påpekat det olagliga våldet. För utomstående som oss ser den praxis Vogels studie beskriver ut som statligt sanktionerat våld mot barn med stora risker utan den rättssäkerhet vi i vanliga fall kräver av myndighetsutövning. ●

Referenser

- Aiken, F., Duxbury, J., Dale, C., & Harbison, I. (2011). *Review of the Medical Theories and Research Relating to Restraint Related Deaths*. UK: Caring Solutions/UCLan.
- Bryant R. A. (2019). *Post-traumatic stress disorder: a state-of-the-art review of evidence and challenges*. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 18(3), 259–269. <https://doi.org/10.1002/wps.20656>
- Grubaugh, A. L., Zinzow, H. M., Paul, L., Egede, L. E., & Frueh, B. C. (2011). *Trauma exposure and posttraumatic stress disorder in adults with severe mental illness: a critical review*. *Clinical psychology review*, 31(6), 883–899. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2011.04.003>
- Nunno MA, Holden Mj & Holler A (2006). *Learning from tragedy: A survey of child and adolescent restraint fatalities*. *Child Abuse & Neglect* 30, 1333–1342
- Robison, JE (2018). *Restraint of People with Autism and Developmental Disability*. *Psychology today online*, dec 12, 2018
- Ternes, M, Cooper, BS & Griesel, D (2020). *The Perpetration of Violence and the Experience of Trauma: Exploring Predictors of PTSD Symptoms in Male Violent Offenders*, *International Journal of Forensic Mental Health*, 19:1, 68–83, DOI: 10.1080/14999013.2019.1643428

2.8

Anders Hjern
Överläkare, professor,
Sachska Barnsjukhuset
och Karolinska Institutet.

ANDERS HJERN

Medicin

I föreliggande studie beskrivs våld av personal mot barn på SiS-institutioner utifrån de rapporter som personalen är skyldiga att skriva när man använder sig av sin befogenhet till "avskiljning". Studien bygger på personalens beskrivning av det våld som använts. Enligt personalens egen beskrivning har ungefär en tredjedel av avskiljningarna initierats utan att barnet i fråga varit våldsamt först. Detta är en mycket grov indikator på det komplexa samspel mellan personal och barn som föregått våldsutövandet, och det är personalens bild av händelsen som gäller. Om man istället hade haft möjlighet att utgå från barnens beskrivning hade bilden troligen sett avsevärt annorlunda ut. I en intervjuundersökning av 20 barn som utsatts för tvångsåtgärder på SiS-institution eller inom den slutna barn- och ungdomspsykiatriska vården beskrivs hur barnen uppfattar personalens roll i de situationer som leder fram till våld/tvång. Barnen beskriver tre principiellt olika förhållningssätt hos personalen. Ett förhållningssätt som upplevs som respektfullt präglad av omtänksamhet och pålitlighet, utan användande av våld eller hot om våld. Ett annat förhållningssätt upplevs som avvisande eller trivialiserande, något som leder till distanserade och oengagerade relationer, men utan våld. Det tredje förhållningssättet är det som barnen förknippar med våld och hot om våld. Här beskrivs personer med ett grovt och hotfullt beteende, och ett regelbaserat bemötande. Denna personal uppträder bestraffande, kan ibland vara våldsam och deras beteende trigger i sin tur ett mer aggressivt beteende hos barnen själva (Engstrom, Engstrom, & Sellin, 2020). Det är således rimligt att tro att personalens kompetens och lämplighet är en viktig faktor i användandet av våld på SiS-institutioner.

Att det är just unga flickor som i särskilt hög grad utsätts för våld är olyckligt i ett medicinskt skadeperspektiv. De grepp som personalen använder enligt konflikthanteringsmetoden *No Power No Lose* (NPNL) kan i undantagsfall leda till kroppsskador. När de används av vuxen personal med betydande muskelstyrka mot barn med låg vikt och klart lägre muskelstyrka ökar denna risk påtagligt.

Att personalens våld på SiS-institutioner i särskilt hög grad riktas mot yngre flickor är ingen nyhet för SiS ledning. Det är väl dokumenterat även i SiS egna rapporter, där man knyter detta till psykiatrisk sjuklighet och/eller neuropsykiatriska funktionsvariationer hos dessa flickor.

I SiS årsrapport 2019 (Statens institutionsstyrelse. (SiS), 2020a) skriver man till exempel:

"Det är en mycket liten grupp ungdomar som återkommer i de flesta avskiljningsbesluten. Många av dessa har en psykisk funktionsnedsättning och betydande psykiatrisk samsjuklighet".

Att många ungdomar som omhändertas på SiS-institutioner har en betydande psykisk ohälsa och/eller psykiska funktionsvariationer är väl dokumenterat även av andra studier. En kartläggning från Socialstyrelsen (Socialstyrelsen, 2019) visade att 71 procent hade minst en fastställd psykiatrisk diagnos. Den vanligaste diagnosen, för både pojkar och flickor var ADHD. Hos flickor hade 19 procent diagnosen PTSD och 13 procent en autismspektrumstörning. Kartläggningen visade också att 45 procent av barnen hade minst två dokumenterade diagnoser, 20 procent hade minst tre och 9 procent hade minst fyra samtidiga diagnoser. I en studie baserad på hälsoundersökningar av barn på SiS-institutioner i södra Sverige framkommer en liknande bild. Två av tre medicineras med psykofarmaka och 51 procent av flickorna medicinerar med två eller flera preparat (Kling, Vinnerljung, & Hjern, 2016a). En undersökning av psykiskt välbefinnande hos samma ungdomar visade på en klar könsskillnad med en påtaglig sämre psykiskt välbefinnande hos flickorna (Hjern, Rajmil, Kling, & Vinnerljung, 2018).

"Att det är just unga flickor som i särskilt hög grad utsätts för våld är olyckligt i ett medicinskt skadeperspektiv."

Två av de diagnoser som förekommer särskilt ofta hos flickor; PTSD och autismspektrumstörning, har troligen en särskild koppling till våldsbeteende i interaktionen med personalen. PTSD hos flickor i svår social utsatthet är ofta relaterat till sexuella övergrepp eller misshandel av manliga närstående förövare. Att utsättas för våld eller hot om våld/tvång av manlig personal kan för dessa flickor förväntas leda till återupplevande av tidigare trauman med panikreaktioner som följd (Leenarts et al., 2013). Autismspektrumstörningens svårigheter i socialt samspel ökar risken för våldsamt beteende i interaktionen med såväl personal som andra barn på institutionen (Fitzpatrick, Srivorakiat, Wink, Pedapati, & Erickson, 2016).

”Att utsättas för våld eller hot om våld/tvång av manlig personal kan för dessa flickor förväntas leda till återupplevande av tidigare trauman med panikreaktioner som följd.”

Det är således troligt att psykisk ohälsa och neuropsykiatriska funktionshinder starkt bidrar till den ökade risken för att just unga flickor utsätts för upprepade avskiljningar med våldsinslag. Därför handlar en viktig del av insatserna för att stävja personalens våldsanvändning på SiS-institutioner om att tillgodose barnens behov av behandling och att förbättra personalens kunskap när det gäller vardagligt bemötande av de svårigheter som dessa barn har. När det gäller behov av medicinsk och psykiatrisk vård hos barn på SiS-institutioner så är det ingen tvekan om att behoven är särskilt stora när de gäller psykiatrisk vård, med här finns också betydande behov av tandvård, vård för kroniska sjukdomar och basal hälsovård som vaccinationer (Kling, Vinnerljung, & Hjern, 2016b).

Det är anmärkningsvärt att SiS centralt saknar en övergripande strategi för omhändertagande av psykisk ohälsa och funktionsvariationer. I regeringens skrivelse till riksdagen (Regeringen, 2021) uppmärksammar man de yngre flickornas behov av kvalificerad psykiatrisk vård, men pekar samtidigt på svårigheterna att få till stund ett mer systematiskt samarbete med hälso- och sjukvården kring denna vård:

”I relation till de behov som gruppen uppvisar är dock hälso- och sjukvårdsprofessionerna få och insatserna otillräckliga. För att bedriva den hälso- och sjukvård som målgruppen behöver krävs specialistkompetens och en struktur anpassad för att bedriva hälso- och sjukvård. För att säkerställa patientsäkerheten i vårdkedjan och under placeringstiden initierar SiS kontinuerligt samverkansmöten med vårdgivare inom psykiatri- och beroendevård samt inom somatisk hälso- och sjukvård, men effekterna av dessa tenderar att bli kortvariga och instabila. SiS bedömer att regionernas ansvar vad gäller hälso- och sjukvård för de barn, ungdomar och klienter som vistas på SiS behöver tydliggöras ytterligare. Det är SiS erfarenhet att regionerna och socialtjänsten i vissa fall förutsätter att SiS har ett mer omfattande medicinskt ansvar än vad som är fallet.”

Det råder således ett oklart ansvarsförhållande, där regionerna räknar med att SiS-institutionerna i hög grad själva ska sörja för barnens behov av hälso- och sjukvård, medan SiS förväntar sig att regionerna ska stå för denna vård. Detta leder i sin förlängning till att varje institution på egen hand får försöka sörja för dessa barns behov av hälso- och sjukvård och personalens behov av handledning när det gäller vardagligt bemötande av barn med psykisk ohälsa och funktionsvariationer.

Att SiS ledning så konsekvent avstår från att ta ansvar för allt som rör hälso- och sjukvård har också konsekvensen att dess personal inte får de verktyg i vardagen de behöver för att bemöta barn med funktionsvariationer inom LSS-området. För flertalet av dessa, såsom autism och betydande intellektuella funktionshinder, finns ingen behandling som varaktigt kan påverka tillståndet, utan det centrala är här ett insiktsfullt bemötande i vardagen utifrån de svårigheter som tillstånden medför (Fitzpatrick, Srivorakiat, Wink, Pedapati, & Erickson, 2016). Här skulle kompetenshöjande utbildningar för SiS personal kunna medföra en förbättrad livskvalitet för dessa barn, och troligen leda till att tvångsåtgärder med våldsinslag minskade påtagligt i kontakten med dem. Istället använder personalen nu i svåra situationer den metod för konflikthantering, NPNL som all SiS-personal utbildats i, se Vogels studie. Denna metod är avsedd för konflikthantering i mötet med personer med sociala samspelsförmågor inom normalområdet. Den är därför inte lämplig i konflikthantering med barn inom LSS området, som ofta har stora brister i detta avseende. Dessa svårigheter är särskilt uttalade

för barn med autismspektrumstörning, en diagnos som förekommer hos en av åtta flickor på SiS institutioner enligt ovan, där svårigheter i socialt samspel utgör grundkriterierna för diagnosen. Ett rimligt antagande är således att SiS-personalens avsaknad av adekvat kompetens för att hantera konflikter med barn med social samspejsförmåga starkt bidrar till att just flickor med sådana svårigheter oftare än andra utsätts för våld av SiS personal.

I Norge har man brottats med liknande organisatoriska problem som i Sverige för att hantera den psykiska ohälsan hos barn på institution, men där har man kommit en bra bit längre på att hitta ändamålsenliga lösningar. Där har man i en nationell strategi valt att lägga ansvaret på institutionerna. Varje institution måste där ha en verksamhet med ett innehåll som innebär att alla barn som placeras på institution får genomgå en hälsoundersökning med psykiatrisk diagnostik och att varje institution ska ha tillgång till psykiatrisk specialistkompetens för behandling av barnen och handledning av personalen (Lehmann & Kayed, 2018). Genomförandet av ett liknande förfarande i Sverige skulle vara ett stort steg framåt för att minska våldet på SiS-institutionerna. ●

Referenser

- Engstrom, I., Engstrom, K., & Sellin, T. (2020). *Adolescents' Experiences of the Staff's Different Interaction Styles in Coercive Youth Care in Sweden: A Qualitative Study*. *Issues Ment Health Nurs*, 41(11), 1027-1037. doi:10.1080/01612840.2020.1757794
- Fitzpatrick, S. E., Srivorakiat, L., Wink, L. K., Pedapati, E. V., & Erickson, C. A. (2016). *Aggression in autism spectrum disorder: presentation and treatment options*. *Neuropsychiatr Dis Treat*, 12, 1525-1538. doi:10.2147/NDT.S84585
- Hjern, A., Rajmil, L., Kling, S., & Vinnerljung, B. (2018). *Gender aspects of health-related quality of life of youth in secure residential care in Sweden*. *International Journal of Social Welfare*, 27(4), 358-363. doi:10.1111/ijsw.12342
- Kling, S., Vinnerljung, B., & Hjern, A. (2016a). *Hälsokontroll för SiS-ungdomar - En studie av hälsoproblem och vårdbehov hos ungdomar på fyra särskilda ungdomshem*. *Institutionsvård I fokus*, nr 4. Stockholm: SiS. doi: <https://www.stat-inst.se/webbshop/4-2016-halsokontroll-for-sis-ungdomar/>
- Kling, S., Vinnerljung, B., & Hjern, A. (2016b). *Somatic assessments of 120 Swedish children taken into care reveal large unmet health and dental care needs*. *Acta Paediatr*, 105(4), 416-420. doi:10.1111/apa.13304
- Leenarts, L. E., Vermeiren, R. R., van de Ven, P. M., Lodewijks, H. P., Doreleijers, T. A., & Lindauer, R. J. (2013). *Relationships between interpersonal trauma, symptoms of posttraumatic stress disorder, and other mental health problems in girls in compulsory residential care*. *J Trauma Stress*, 26(4), 526-529. doi:10.1002/jts.21831
- Lehmann, S., & Kayed, N. S. (2018). *Children placed in alternate care in Norway: A review of mental health needs and current official measures to meet them*. *International Journal of Social Welfare*, 27(4), 364-371. doi:10.1111/ijsw.12323
- Regeringen. (2021). *Vård av unga vid Statens institutionsstyrelsens särskilda ungdomshem*. (Skr. 2020/21:215). Stockholm: Regeringen. Doi: <https://www.regeringen.se/4a1f06/globalassets/regeringen/dokument/socialdepartementet/social-omsorg/skrivelse-var-d-av-unga-vid-statens-institutionsstyrelsens-sarskilda-ungdomshem.pdf>
- Socialstyrelsen. (2019). *Vård för barn och unga i HVB utifrån deras samlade behov. Förutsättningar och former för integrerad och annan specialiserad vård*.
- Statens institutionsstyrelse. (SiS). (2020a). *Årsrapport 2020*. Doi: <https://www.stat-inst.se/globalassets/arsredovisningar/sis-arsredovisning-20192.pdf>

2.9

Karin Henriksson
socioonom & barnombud,
Barnrättsbyrån.

Lisa Swanson Carlström
jurist och barnombud,
Barnrättsbyrån.

BARNRÄTTSBYRÅN

Socialjuridik

Våld och tvångsmedel kräver ett tydligt lagstöd.

Genom studiens resultat blir det synliggjort att de fysiska ingrepp som personalen på SiS i det närmaste regelmässigt använder vid avskiljning innebär att barn utsätts för våld. Av studien framkommer att barn utsätts för transportgrepp och/eller nedläggningar i drygt 80 procent av avskiljningsbesluten. Vad detta våld innebär är viktigt att lyfta då de grepptekniker som används kan orsaka smärta, skada och till och med risk för kvävning.

Enligt svensk grundlag är alla människor, gentemot det allmänna, skyddade från påtvingade kroppsliga ingrepp. Det innebär att varje fysisk intervention från SiS personals sida mot ett barn kräver lagstöd. Bestämmelsen om avskiljning som finns i LVU reglerar däremot enbart förutsättningarna för att placera ett barn i avskildhet och inte hur verkställigheten av ett sådant beslut får gå till, det vill säga hur barnet ska föras till avskiljningsrummet. Ett vanligt missförstånd tycks vara att de särskilda befogenheterna i LVU ger SiS personal rätt att fysiskt ingripa med våld mot barn vid avskiljning. Detta är inte korrekt utan det rättsliga stödet måste sökas i brottsbalkens regler om ansvarsfrihet. Där regleras att vissa gärningar som annars hade varit brottsliga inte ska anses vara det om någon handlat med laga befogenhet, nöd eller nödvärn. Detta innebär mycket förenklat att SiS personal i vissa fall tillåts bruka våld men att våldet måste vara försvarligt med hänsyn till omständigheterna. Om våldet inte kan anses försvarligt skulle de fysiska ingreppen istället kunna utgöra en brottslig handling såsom misshandel.

NPNL-greppen utgör en metod som enligt SiS ska användas vid varje fysisk intervention. Ett problem med den strukturerade våldsanvändning som de utlärdade NPNL-greppen innebär, är just att ansvarsfrihetsreglerna i brottsbalken inte är statiska på så vis att man på förhand kan bestämma hur man ska agera i varje situation. Många omständigheter i det enskilda fallet kan påverka i sådan riktning att personalens våld faktiskt är olagligt. Viktiga faktorer att ta med i denna bedömning är att barn är särskilt sårbara och många gånger fysiskt underlägsna i förhållande till vuxna. Personalen som genomför greppen är vidare många gånger flera män och enligt studiens resultat är den som utsätts för våldet ofta en flicka under 15 år.

”Om våldet inte kan anses försvarligt skulle de fysiska ingreppen istället kunna utgöra en brottslig handling såsom misshandel.”

”...Innan detta har jag inte sparkat eller slagit mot något eller gjort motstånd. Jag skriker släpp mig då jag ligger på marken jag skriker det om och om igen att jag inte kan andas men de släpper mig inte. Till slut släpper de mig och jag är livrädd och springer därifrån. De springer efter mig, tar tag i mig och trycker ner mig på golvet och säger ”vi gav dig en chans”. Varför fattar de inte att jag har panik, är rädd, otrygg och kunde inte andas. Jag har svårt att andas andra gången de lägger ner mig och till slut känns det som om jag ska svimma, då de släpper mig kastar jag av mig mina tofflor så jag snabbt ska kunna springa därifrån och de skriker att jag inte ska kasta saker och springer ikapp mig igen. Jag har dessförinnan i panik kastat en stol i altandörren. Denna gång håller de fast mig mot väggen, när jag säger att ”det gör jätteont” så tar de bara hårdare tag.”

– Ur anmälan till IVO 2020

Av studien kan nu även konstateras att besluten om avskiljning till anmärkningsvärd del inneburit rättsliga övertramp. I omkring en tredjedel av fallen har beslut om avskiljning fattats utan stöd i LVU då barnen inte tagits till avskiljningsrum utan enbart utsatts för våld genom transportgrepp, fasthållningar och nedläggningar. I drygt en tredjedel av fallen har det utifrån besluten inte gått att utläsa att barnen ens varit våldsamma men de har ändå utsatts för våld och tvångsmedelsbeslut. Det framstår därmed som att ett beaktansvärt antal beslut om tvångs-

medel och även användande av våld har saknat stöd i lag. Om detta stämmer utgör det allvarliga kränkningar av barns rättigheter och ett tungt ansvar vilar på SiS ledning.

Resultaten kan däremot inte anses vara någon nyhet för ansvariga på SiS. Redan år 2017 gjorde SiS en intern granskning som visade att det fanns avsevärda problem både i tillämpning och beslutsfattande om avskiljning. Därtill har JO i ett flertal uttalanden de senaste åren kritiserat SiS för en användning av de särskilda befogenheterna som inte överensstämmer med lag. Trots detta visar studien att SiS har fortsatt med ett lagstridigt beslutsfattande gällande avskiljningar. Därtill har avskiljningar och sammanhörande våld inte enbart tillåtits fortgå utan även ökat dramatiskt de senaste åren. Detta väcker frågan om en liknande ovarsam tillämpning av våld och tvångsmedel hade tillåtits mot vuxna inom någon annan myndighet, såsom polis- eller åklagarmyndighet?

Barn behöver effektiva rättsmedel

Studiens resultat visar en utbredd våldsanvändning mot barn i samband med avskiljning och uppenbara svårigheter i tillämpningen av de särskilda befogenheterna enligt LVU. Detta aktualiserar vidare frågor om barn har möjlighet att klaga på den behandling de har varit med om på SiS och därmed kan anses vara tillförsäkrade effektiva rättsmedel i enlighet med barnkonventionen och Europakonventionen. Genom det arbete vi på Barnrättsbyrån har gjort tillsammans med barn som velat överklaga avskiljningar eller anmäla våld kan konstateras att det är mycket svårt att få till relevanta juridiska prövningar. Om ett barn vill få en prövning av en avskiljningssituation så ska själva avskiljningsbeslutet (isoleringen) överklagas till förvaltningsrätten. Om barnet under avskiljningen utsatts för våld och önskar anmäla det så ska våldet anmälas till polis. Har det förekommit kränkningar från personalen eller andra missförhållanden som har samband med avskiljningen ska dessa anmälas till tillsynsmyndigheterna. Det är därmed ingen instans som kan pröva hela den behandling barnet utsatts för i en avskiljningssituation, trots att det ofta handlar om ett och samma händelseförlopp. Barn har inte

”Det är därmed ingen instans som kan pröva hela den behandling barnet utsatts för i en avskiljningssituation, trots att det ofta handlar om ett och samma händelseförlopp.”

kunskap om detta komplexa system, vilket gör det nästan omöjligt att själv hävda sin rätt. Ett stort ansvar vilar på SiS att hänvisa barns klagomål till rätt instanser, annars riskerar detta att leda till en rättsförlust för barnen vars berättelser om våld och/eller missförhållanden aldrig får en prövning.

”X har framfört synpunkter på hur personalen hanterade henne i samband med att hon skulle föras till avskiljningsrummet. Då förvaltningsrätten inte utövar tillsyn över SiS, utan endast överprövar den fråga som omfattas av det överklagade beslutet, föranleder dessa synpunkter ingen åtgärd från förvaltningsrättens sida”
– Ur en dom från förvaltningsrätten i Jönköping år 2020.

Även när barn vänder sig till rätt instanser har det visat sig mycket svårt att kunna få upprättelse. Det finns en process för hur barn kan lämna klagomål till institutionerna, bland annat genom regelbundna ungdomsråd. De klagomål som inkommer utreds dock av den aktuella institutionen eller verksamhetskontoret som i sin tur avgör huruvida händelser ska lyftas vidare i form av lex Sarah-rapporter eller anmälningar. Det finns därmed ingen oberoende granskning av de klagomål som barn lämnar till SiS, även om klagomålen och anteckningar från ungdomsråd kan innehålla allvarlig information om våld och missförhållanden. Av anteckningar från ungdomsråd och klagomål från barn år 2019–2020 framkommer bland annat att personal tar i för hårt, att man fått blåmärken, att personalen knuffat och gett örfil, att man fallit hårt, att personal tagit grepp om nacke och tagit strypgrepp samt att man har fått skador. Samtidigt tycks inte informationen leda till att SiS hjälper barnen att göra polisanmälningar.

”...det har hänt att jag har velat göra en anmälan om övervåld vid avskiljning, men det känns som att jag inte blir tagen på allvar”
– Ur mötesanteckning från ett ungdomsråd 2020

”Efter att jag och personal har pratat med X ber jag personal ringa polisen för jag vill göra en anmälan. Personal lyssnar inte så jag höjer rösten, och då höjer personal rösten och säger att han inte tänker ringa polisen för att jag höjde rösten.”
– Ur en flickas klagomål till SiS 2019

Det finns därutöver otaliga exempel på barns anmälningar till IVO som enbart lett till att IVO lämnar över klagomålen till SiS som därefter fått utreda händelsen och sin egen personal. Ofta får barn ingen återkoppling alls om vad som har hänt med deras IVO-anmälningar, trots att de upprepat har hört av sig med allvarliga uppgifter rörande våld.

“ .... det hänt väldigt våldsamma händelser från personalens sida där personal har slagit ut två av mina tänder dragit min axel ur led slagit min höft så kraftigt att den blev svullen och kan typ flytta sig. Personalens beteende e inte okej jag har försökt att överklaga flera vård i enskildhet beslut och avskiljnings beslut men cheferna och personalen tar ej tag i det och skickar inte iväg dom..... jag har försökt få tag på er hos ivo flertals gånger har jag mejlat ringt, och skickat brev till er på IVO flera gånger i hopp om att få hjälp men får aldrig något svar.”

– Ur ett brev till IVO 2020

Vidare vittnar barn om att socialtjänsten och de handläggare som är ansvariga för barnets vård är svåra att få tag på och att de inte tar barnens berättelse om våld på allvar. När barn har berättat om våld med skador som följd har detta inte lett till att socialtjänsten hjälpt barnet göra en polisanmälan eller följt upp händelsen med SiS. Barnrättsbyråns erfarenhet är att socialtjänsten inte heller får tillräcklig information från SiS gällande hur många avskiljningar ett placerat barn varit utsatt för då det inte tycks redovisas i den rapportering som SiS gör kring barnets vård.

Vid polisens hantering av barns anmälningar om våld kan även märkas en bristande barnanpassning. Barn har tvingats genomföra förhör via telefon, ibland utan målsägandebitråde och i närvaro av personal på institutionen som på olika sätt kan vara inblandad i händelseförloppet som ligger till grund för anmälan. Inte sällan får barn vänta länge på att förordnas ett målsägandebitråde och sitt första målsägandeförhör. Utöver risken för att barnet inte ska orka medverka i polisutredningen om denna drar ut på tiden försvinner också viktig bevisning såsom kameraövervakningsbilder från SiS. Många barn vågar inte heller anmäla våld med hänsyn till den beroenderelation det innebär att vara placerad på SiS.

”Många barn vågar inte heller anmäla våld med hänsyn till den beroenderelation det innebär att vara placerad på SiS.”

När det sedan gäller förvaltningsdomstolarnas prövningar av barns överklaganden av avskiljningsbeslut är bifallsfrekvensen försvinnande låg. Trots att barn kan ha rätt till offentligt biträde vid överklagande saknas inte sällan ett sådant. Därtill kan, för de yngre barnen, frågor som processbehörighet och föräldrars samtycke stå i vägen för barnets egen önskan om att få överklaga. Ingående prövningar av proportionalitet och konventionskränkningar tycks heller aldrig ha kommit till stånd i samband med rättsliga prövningar av avskiljning.

Sammantaget kan konstateras att barn i stor utsträckning utsätts för våld och tvångsmedelsbeslut på SiS och att denna behandling till en beaktansvärd del synes ha saknat lagstöd. Samtidigt uppstår så stora svårigheter för barn att kunna klaga på den behandling de har varit med om att juridiska prövningar helt riskerar att utebli. Detta innebär att det starkt får ifrågasättas om barn på SiS har tillgång till effektiva rättsmedel på så sätt som krävs utifrån barnkonventionen och Europakonventionen. ●

FOTO SVEN BLUME

3

Sammanfattning & slutord – Barnrättsbyrån

En sammanfattning av studiens resultat och experternas samlade tankar med ett avslutande resonemang från Barnrättsbyrån.

Sammanfattning – Barnrättsbyrån

Bakgrund

Vi på Barnrättsbyrån fick under 2020 kontakt med ett antal barn som hade varit placerade på Statens institutionsstyrelse (SiS). Barnen delade en erfarenhet: de hade alla utsatts för våld utövad av personal i samband med användning av avskiljningar. Våld som orsakat både fysiska och psykiska skador. Barnen gav oss ett tydligt uppdrag: lova att ni gör allt för att andra barn inte ska utsättas för det vi varit med om. Den här rapporten ett svar på deras vädjan om hjälp.

SiS är en statlig myndighet som ansvarar för tvångsvård av barn och unga i Sverige. Myndigheten har i uppdrag att ge vård och behandling till barn och unga med en omfattande psykosocial problematik och många gånger svåra livserfarenheter. SiS har, i enlighet med LVU¹, även särskilda befogenheter som inte finns någon annanstans i den sociala barn- och ungdomsvården. Dessa befogenheter ger bland annat SiS rätt att isolera barn genom det som kallas avskiljning. För att en avskiljning ska få ske behöver ett antal rekvisit vara uppfyllda, exempelvis krävs att barn är våldsamma eller så berusade att de inte kan hållas till ordningen.

När vi började titta närmare på situationerna som barnen berättade om var det framförallt en sak som förvånade oss – systematiken bakom våldet. Barnen hade utsatts för våld i samband med avskiljningar och personalen hade använt de metoder de utbildats i på sin arbetsplats. I myndighetens ögon var det inte fråga om några missförhållanden. Den vålds användning som barnen beskrev var en accepterad del av verksamheten.

Barn på SiS har under många år vittnat om att de utsatts för våld i samband med avskiljningar och att detta våld ofta har inneburit andnöd, medfört kroppsskada och psykologisk traumatisering. Användningen av

avskiljning inom SiS har återkommande mött stark kritik, däribland från Barnombudsmannen, FN:s barnrättskommitté och FN:s tortyrkommitté. Men avskiljningar som särskild befogenhet finns kvar och problemen kopplade till dem likaså.

I samtal med regeringsrepresentanter, myndigheter och andra barnrättsorganisationer blev det tydligt för oss att det vare sig är utrett eller att det råder en samsyn kring det våld som faktiskt används inom SiS. Det saknas både uppföljning och forskning om vad avskiljningar på de statliga ungdomshemmen innebär för barn men även avseende de fysiska ingrepp som personalen genomför. Vi kunde heller inte hitta rättsliga prövningar av de metoder som SiS använder och vilket våld som kan anses vara försvarligt för personalen att använda, eller vilket våld som faktiskt är förbjudet.

Kunde det verkligen stämma att barn inom en statlig myndighet utsattes för en stor mängd tvångsmedel och våld – utan att någon riktigt hade koll på vare sig dess omfattning, karaktär eller hur det påverkar barnen på både kort och lång sikt?

Om studien

Vi beslutade oss för att inleda en mer omfattande granskning för att undersöka just detta: I vilken omfattning utsätts barn på SiS för våld i samband med avskiljning och hur ser detta våld ut i praktiken? Tillsammans med forskaren Maria Andersson Vogel har vi granskat 1788 beslut om avskiljning från 2019–2020. Vi har kartlagt tid för avskiljning, om och i så fall på vilket sätt barnet har varit våldsamt, vem som initierat kroppskontakt först och personalens användning av fysiska interventioner. I studien granskas särskilt SiS egenutvecklade metod för

”I myndighetens ögon var det inte fråga om några missförhållanden. Den vålds användning som barnen beskrev var en accepterad del av verksamheten.”

¹ Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

dessa fysiska interventioner: No Power No Lose (NPNL). Metoden ska vid behov användas vid avskiljningar och innebär att personalen använder sig av specifika grepp för att föra eller bära ett barn till ett avskiljningsrum eller för att hålla fast barnet mot ett golv eller en vägg.

”Studiens övergripande och mest framträdande resultat är att det förekommer en omfattande och systematisk våldsanvändning mot barn inom SiS.”

Studiens övergripande och mest framträdande resultat är att det förekommer en omfattande och systematisk våldsanvändning mot barn inom SiS. Studien slår fast att NPNL:s tekniker är att likställa med våld. Metoden innehåller polisiära och smärtframkallande grepp som används för att få kontroll över ett barn - och som medför stora risker för skada. Grepp enligt NPNL, såsom fasthållning, nedläggning och transportgrepp, har använts i drygt 80 % av alla avskiljningar. Detta är sannolikt en underrapportering då det i ett stort antal beslut inte gått att utläsa hur barnet förts till avskiljningsrummet eller om så har skett överhuvudtaget.

Vidare visar studien att användningen av avskiljning och våld systematiskt drabbar vissa grupper hårdare än andra, och då framför allt unga flickor.

En tredjedel av alla avskiljningar har föranletts av att personal har initierat kroppskontakt först, något som kan tolkas som att personalen trappat upp snarare än lugnat ned en konfliktsituation. Att personalen bidrar till upptrappning snarare än nedtrappning av konfliktsituationer har också uppmärksamrats av myndigheten själv.

Ett centralt resultat som knyter an till barns rättssäkerhet är att så mycket som en tredjedel av alla avskiljningar tycks vara rena fasthållningar, det vill säga att barn hålls fast men aldrig förs till ett avskiljningsrum. Fasthållningarna är viktiga att belysa då regleringen om avskiljning

enbart innefattar isolering, vilket innebär att ett beslut om avskiljning som endast innehåller fasthållning inte är i enlighet med gällande regelverk.

I en dryg tredjedel av avskiljningsbesluten kan man inte heller utläsa att barnen varit våldsamma, vilket är en förutsättning för att få avskilja. Om barnet inte haft ett pågående våldsamt beteende, och trots detta blir avskilt, kan det innebära en användning av tvångsmedel som inte har stöd i lag. Vidare är det anmärkningsvärt att i 82 % av dessa avskiljningar har personal dessutom använt våld i form av grepp enligt NPNL.

Ett tvärprofessionellt perspektiv

I syfte att belysa studiens resultat ur olika perspektiv har experter inom flera områden med anknytning till tvångsvård av barn – socialt arbete, juridik, medicin, psykologi, psykiatri och polisiär konflikthantering – fått kommentera granskningens resultat men också frågan om tvång och våldsanvändning i stort. Vi har även inkluderat kommentarer från en tidigare placerad ungdom samt före detta anställda med god insyn i SiS verksamhet.

Synliggöra våldet

Av kommentarerna framhålls bland annat att SiS är en myndighet med press på sig från olika håll, inte minst från politiken. Myndigheten har ett komplext uppdrag och verkar i ett spänningsfält mellan straff och behandling, där tillämpningen av det barnrättsliga perspektivet innebär utmaningar. Att synliggöra och benämna våldet vid sitt rätta namn är avgörande eftersom det är först när våldet blir synligt som det går att arbeta med dess utövande och konsekvenser.

Vilka som utsätts

Vilka barn det är som utsätts mest för avskiljning är en omständighet som framhålls av samtliga. Långt ifrån alla barn på SiS blir avskilda, den stora majoriteten av barn avskiljs inte alls under hela sin placering. SiS

² Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade. Personkrets 1 innefattar personer med intellektuell funktionsnedsättning (utvecklingsstörning), autism eller autismliknande tillstånd.

egna rapporter och statistik visar att det främst är de yngsta barnen, flickor och barn med funktionsnedsättningar som utsätts. Det handlar i regel om barn med omfattande funktionsnedsättningar av det slag som faller inom ramen för personkrets 1 LSS.² Det är anmärkningsvärt att de som drabbas mest också kan antas vara de mest sårbara; både till ålder/storlek, kön och särskilda behov. Om du är en 12-årig flicka med autism är risken stor att du ska bli utsatt för den mest ingripande tvångsåtgärden. Om du däremot är en 17-årig pojke, gängkriminell och dömd för ett grovt brott, då är risken att bli utsatt för avskiljning försvinnande liten.

Våldets karaktär

Greppen som lärs ut och används inom SiS bär stora likheter med de tekniker som lärs ut och tillämpas inom den polisiära konflikthanteringen och innebär en form av våldsanvändning som kräver stöd i lag. En sådan användning kräver komplexa och dynamiska bedömningar av vilket våld som är proportionerligt och försvarligt att använda i varje situation. Utifrån ett polisiärt perspektiv går det alltså inte att säga att man ska använda sig av samma grepp vid varje våldsam situation. Den metod som lärs ut inom SiS innebär att personal ska använda samma grepp och tekniker vid i stort sett samtliga avskiljningssituationer, vilket studien också visar att de faktiskt gör. Rapportens experter lyfter problematiken med detta då dynamiska situationer riskerar att hanteras rutinmässigt, utan hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet och med stora risker både för personal och barn som följd.

I SiS utbildningsmaterial framhålls att tillfogandet av smärta är ett sätt att få kontroll över det barn som ingripandet riktar sig mot. Medvetet tillfogande av smärta på barn är problematiskt ur flera aspekter, inte minst de etiska. I kommentarerna lyfts det omoraliska i att på det viset använda sin makt mot en i grunden maktlös individ. Vidare påpekas att detta inte bara orsakar fysisk smärta utan ibland även svåra post-traumatiska problem som barnet måste hantera i framtiden.

”SiS egna rapporter och statistik visar att det främst är de yngsta barnen, flickor och barn med funktionsnedsättningar som utsätts.”

”Medvetet tillfogande av smärta på barn är problematiskt ur flera aspekter, inte minst de etiska.”

Just risken för skador, och även dödsfall, framhålls med all tydlighet. Personal instrueras att använda grepp där armar dras bakåt eller pressas och där stort tryck läggs på axel- och armbågsleder. Sammantaget innebär dessa tekniker stora risker för skador i ledband, armbågsleder och muskelfästen såväl som frakturer och att axlar dras ur led. Det finns omfattande dokumentation som pekar på risken för dödsfall när den teknik som kallas fasthållning mot golv eller ”nedläggning” används. Denna teknik innebär att barnet tvingas ner på golvet samtidigt som personal håller fast och trycker ner armar och ben. Barns vittnesmål om att inte kunna andas och att känna panik får stöd i den internationella forskningen – det är just kvävning, positionell asfyxi, som är orsaken till de flesta dödsfall relaterade till fasthållning.

En annan viktig aspekt att ta i beaktande är att två av de vanligaste diagnoserna hos flickor på SiS är posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) och autismspektrumstörning, vilket troligen har en särskild koppling till våldsbeteende i interaktion med personal. PTSD hos flickor i svår social utsatthet är ofta relaterat till sexuella övergrepp eller misshandel av manliga närstående förövare. Att utsättas för våld eller tvång av manlig personal kan för dessa flickor leda till återupplevelse av tidigare trauman med panikreaktioner som följd. Forskning visar även att risken att traumatiseras är större hos ungdomar med funktionsnedsättningar.

Vem bär ansvaret?

Forskning och praktisk erfarenhet visar tydligt att användningen av våld och tvång inte är avhängigt den målgrupp man möter – i det här fallet barnen. Det är andra faktorer som styr. Att förebygga våldsincidenter och användning av tvång är i första hand en fråga om organisation, utbildning, personalgruppens könsfördelning och vårdkultur. Ju jämnare könsfördelning personalgruppen har, ju äldre den är och ju bättre utbildning den har, desto färre oönskade händelser av våld och tvång inträffar. Såväl forskning som praktik visar att det går att bemöta utagerande och våldsam beteende så att behovet av våldsanvändning

”De bakomliggande orsakerna till användningen av avskiljning och den ökning som skett under senare år, måste därmed sökas bortom barnet med riktning mot SiS organisation, ledarskap, kunskapsnivå och kultur.”

minskar eller helt uteblir. De bakomliggande orsakerna till användningen av avskiljning och den ökning som skett under senare år, måste därmed sökas bortom barnet med riktning mot SiS organisation, ledarskap, kunskapsnivå och kultur.

Det finns andra sätt

I flera kommentarer betonas att det finns mer proaktiva sätt att hantera utmanande och våldsamt beteende från barn än genom avskiljningar och våld - det sker redan dagligen i familjehem, skolor, på HVB-hem, i gruppboenden och i många andra verksamheter i samhället. Det finns gott om internationell erfarenhet av hur våld och tvång kan minskas i liknande miljöer. I grunden behöver metoder och förhållningssätt vara präglade av tillitsfulla relationer, omtänksamhet och en förståelse för barns svårigheter och särskilda sårbarhet. För att förbygga våldssituationer finns andra modeller inom exempelvis LSS och psykiatri, såsom Bergen-modellen och Studio 3.

I strid med konventionsåtaganden

Ur ett juridiskt perspektiv lyfts också frågan om avskiljning som tvångsåtgärd verkligen är ett rättssäkert och ändamålsenligt sätt att skydda och stödja barn och unga. Då användningen av befogenheten är förknippad med så pass stora skaderisker frågar sig studiens juridiska experter om det överhuvudtaget är möjligt att använda denna befogenhet på ett sätt som är förenligt med barnkonventionen. Det lyfts att användningen av avskiljning kan vara svår att förena med artiklar såsom rätten till liv och utveckling, skydd mot fysiskt och psykiskt våld och skada, rätten till

hälsa och skyddet mot grym, omänsklig eller förnedrande behandling och bestraffning. Dessutom aktualiseras diskrimineringsförbudet i barnkonvention då flickor är utsatta för avskiljning i betydligt högre grad än pojkar. Barnombudsmannen har just med hänsyn till barnkonventionen ställt krav på att avskaffa avskiljning som särskild befogenhet.

Det behöver också säkerställas att barn på SiS som utsatts för isolering, våld eller andra kränkningar av sina rättigheter har möjlighet att klaga och få upprättelse. Idag är det i princip omöjligt för ett barn att själv hävda sin rätt och de hinder som uppstår innebär att juridiska prövningar helt riskerar att utebli. Det måste därför starkt ifrågasättas om barn på SiS har tillgång till effektiva rättsmedel på så sätt som krävs utifrån barnkonventionen och Europakonventionen.

Förändring nödvändig

I denna rapport presenteras betydande insikter och ny kunskap om en systematisk användning av våld och tvång mot barn på SiS institutioner i Sverige. Experterna är eniga om att en förändring är nödvändig och lyfter bland annat behov av övergripande reformer, där fokus bör ligga på att förändra organisationen, ledarskapet och kulturen inom SiS. Det innebär inte minst en förändrad barnsyn, med utgångspunkt i rättigheter, kunskap och forskning. Personal behöver vara tillräckligt utbildade och ges bättre verktyg i mötet med barn. De metoder för fysiska ingripanden som idag används är skadliga och bör omedelbart tas bort. Därutöver måste barnen ges reella möjligheter att klaga när deras rättigheter kränks och möjlighet att få en individuell prövning. Utöver förändringar som riktar sig mot SiS, behöver andra vårdformer, som är bättre rustade att sörja för barnens behov och rättigheter, användas och stärkas.

Slutord – Barnrättsbyrån

Vi har med denna rapport velat ge en fördjupad inblick i det våld som barn på SiS blir utsatta för i samband med avskiljningar. Denna inblick har sina begränsningar, inte minst utifrån sin utgångspunkt; formella beslut om avskiljningar, författade av anställda vuxna. Om vi också hade haft möjlighet att prata med de hundratals barn som denna rapport handlar om, och få deras perspektiv, minnen och reflektioner – ja då hade det mest troligt blivit en annan rapport. Förmodligen hade den kommit lite närmare sanningen.

Begränsningarna till trots är det en smärtsam bild som målas upp. Samhällets mest utsatta barn, som redan bär med sig svåra erfarenheter, placeras i statens vård och utsätts för en systematisk och omfattande våldsanvändning av den personal som är satt att hjälpa dem.

Våldet, i form av farliga och smärtsamma grepp och tekniker, lärs ut i bristfälliga utbildningsprogram som helt saknar stöd i forskning och som av ledande experter anses vara utdaterade och oetiska. Personalen instrueras att använda direkt livsfarliga tekniker: barn i affekt tvingas ner på mage mot golv och blir fasthållna av flera vuxna samtidigt. Utifrån den samlade kunskapen i denna rapport ska vi vara tacksamma för att inget barn hittills har dött till följd av personalens våldsanvändning.

De som drabbas värst är de yngsta barnen, flickorna och barn med funktionsnedsättningar. Det är alltså de barn som har minst möjlighet att värja sig som också blir mest utsatta. Tvångsmedel såsom avskiljning är en av samhällets mest ingripande åtgärder och ska alltid användas med största restriktivitet och respekt för människans integritet. Om en beaktansvärd del av besluten saknar stöd i lag, vilket studien pekar på,

”Begränsningarna till trots är det en smärtsam bild som målas upp.”

är det en allvarlig rättighetskränkning och en anmärkningsvärd brist i myndighetens användning av tvångsmedel och våld. Än mer allvarlig blir situationen eftersom vi kan konstatera att barns möjlighet på klaga på dessa rättighetskränkningar och få en juridisk prövning är närmast obefintlig.

Vad ska vi göra istället då? Den frågan har under lång tid använts som försvar och motivering till att sanktionerat våld används mot utsatta grupper. Så lät det 1979 inför antiagalagens klubbade i riksdagen och så låter det från politiskt håll även idag. I landet som först i världen förbjöd barnaga råder det konsensus om att våld mot barn är både skadligt, oetiskt och ett brott mot mänskliga rättigheter. Men av någon anledning gäller det inte alla barn. När vi lyssnar till de ansvariga för SiS verksamhet så anser de att denna våldsanvändning är en del av en ”nödvändning metod” när man har att ta hand om så pass ”svårbehandlade barn”.

I arbetet med rapporten och frågan i stort har vi märkt hur viktigt det är för oss vuxna att lyfta skuld och skam från personalen på SiS, att säga att eventuell kritik är generell och inte menad att skuldbelägga individer. Det är kanske helt rimligt utifrån att personalen i stor utsträckning agerat precis så som de blivit instruerade. De har följt regelboken, och om kritik ska läggas fram handlar den just om regelboken, och för den är helt andra människor ansvariga.

”Barnen – de med absolut minst makt, får bära skulden och skammen för det som vuxna inte klarar av att hantera.”

Samtidigt behöver vi vara vaksamma över vad som händer i vår iver att lyfta skuld och skam från de vuxna. Risken är att vi istället skjuter över den på någon annan. Och någon annan i detta fall är de barn och unga

som drabbas. Det är just denna ansvarsförskjutning som präglat debatten – att avskiljningarna ökar och barn utsätts för våld beror på den svåra målgruppen och deras komplexa problematik. Barnen – de med absolut minst makt, får bära skulden och skammen för det som vuxna inte klarar av att hantera. Och med argument som faktiskt är direkt felaktiga i sak.

En förhoppning med denna rapport är att ansvariga vuxna lyfter skulden och skammen som vi vet att barnen bär, och beslutar sig för att axla den själva. Kan vi känna skuld, kan vi också se vårt ansvar. Kan vi ta ansvar har vi också makt att göra val och förändra. Ansvaret i fråga ligger nu på SiS, regering och riksdagen att förhindra ett fortsatt lidande och återkommande rättighetskränkningar. Att hörsamma barnens rop på hjälp och ta dem på allvar.

Kanske är svaret på vad som behöver göras precis så enkelt som Javiera vittnar om på sidan 50, när hon beskriver vad som var den viktigaste faktorn till att SiS slutade utsätta henne för avskiljningar och våld.

“De gjorde ett val att inte utsätta oss barn för det.”

Elin Wernquist

Generalsekreterare
Barnrättsbyrån

FOTOSVENBLUME

I SAMARBETE MED

CHILDHOOD

WORLD CHILDHOOD FOUNDATION
FOUNDED BY H.M. QUEEN SILVIA OF SWEDEN

---

www.barnrattsbyran.se